

Türkiye’de Rejim Tartışmaları ve Rejim Analizi Sorunsalı¹

Meriç Tokmak, Ardahan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

ORCID: 0000-0003-3131-0397

E-Posta: merictokmak@ardahan.edu.tr

Özet

Türkiye’de Cumhuriyet tarihi rejime dair yoğun tartışmalara sahne olmaktadır. Rejim meselesinin siyasal hayat içindeki somut görünüşleriyle bunların akademi dünyasındaki sorunsallaşma tarzlarının ise her zaman örtüşmediği dikkat çekmektedir. Meselenin siyasal hayattaki somut görünüşleri, literatürde genellikle rejim analizi düzeyinde yeterli bir şekilde soyutlanamamaktadır. Liberal teorinin sınırlı bir siyasal alan mantığına çoğu zaman iltihak eden Weberci yaklaşımlar yalın kat ve indirgemeci analizlere meydan verebilmektedir. Marksist yaklaşımlar ise kimi zaman teorizmden çıkamamakta, kimi zaman da karşılaştırmalı siyaset eksenli çalışmaların tevessül ettiği rejimin adını koyma çabalarına yönelerek siyasal hayattaki somut rejim tartışmalarını açıklama yeterliliği şüphe uyandıran totalitarizm, faşizm, Bonapartizm gibi kavram ve kategorilerle meseleye yoğunlaşmaktadır. Türkiye’nin siyasal hayatındaki somut rejim tartışmalarına tekabül eden ve rejim meselesine açıklık getiren bir rejim analizi imkânının soruşturulması bu makalenin merkeze aldığı konuyu oluşturmaktadır. Makale, Türkiye’nin kadim rejim meselesini bir sistematik içinde anlaşılır kılmayı ve rejim sorunsalının nasıl ele alınabileceğinin çerçevesini çizmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda Türkiye’deki rejim tartışmalarının sinir uçlarını oluşturup siyasal hayatta öne çıkan çeşitli düalitelerin sergilediği ‘görüntü’ ve ‘gerçeklik’ ilişkisini aydınlatmayı hedeflemektedir. Makalede, rejimi kategorik olarak isimlendirme-sınıflandırma istikametine girmeden Türkiye’nin rejim sorunsalının ekonomik, siyasi ve ideolojik boyutlarıyla irdelenmesi gerektiği düşüncesiyle, konunun klasik siyaset felsefesinin *politeia* (rejim) kavramlaştırması düzleminde ele alınabileceği savunulmaktadır. Siyasal hayatın içinden bakıldığında rejim meselesinin çeşitli düalitelerle cisimleştiği, bu kapsamda, sorunun ilk bakışta ‘Doğu’ ve ‘Batı’nın, ‘devlet’ ve ‘toplum’un, ‘merkez’ ve ‘çevre’nin, ‘komünizm’ ve ‘antikomünizm’in, ‘laik’ ve ‘dinci’nin, ‘ilerici’ ve ‘gerici’nin çatışması biçiminde tezahür etmesine karşın, bu düaliteler görüntüsünün tözünde sınıfsal çelişkilerin yer aldığı argümanı ortaya konmaktadır. Bu anlamda Türkiye’nin rejim meselesinin toplumsal güç ilişkileri bağlamında aydınlatılabileceği ve sınıf boyutunu yadsıyan yaklaşımların sorunsalı fetişistik hale getirerek muhkem bir rejim analizine ket vurabileceği sonucuna ulaşılmaktadır. Makalede tarihsel maddeci bir yaklaşım benimsenmektedir. Bob Jessop’ın stratejik-ilişkisel perspektifinden destek alınarak bu perspektifin stratejik seçicilik enstrümanı *politeia* düzlemine uyarlanmaktadır. Makale, Türkiye’nin siyasal ve düşünsel hayatındaki rejim sorunsalını billurlaştırabildiği, ayrıca rejim meselesinin görüntüsü ve tözünü ayırt eden bütünsel bir rejim analizi imkânını araştırmak doğrultusunda bir adım daha atmaya başarabildiği ölçüde anlam kazanabilir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye’de Rejim Tartışmaları, Rejim, Politeia, Rejim Analizi, Stratejik Seçicilik.

Regime Debates and the Problematic of Regime Analysis in Turkey

Abstract

The history of the Republic of Turkey is the scene of intense debates about the regime. It is noteworthy that the concrete manifestations of the regime issue in political life and their problematization in the academic world do not always coincide. In the literature, the concrete manifestations of the issue in political life cannot be adequately abstracted at the level of regime analysis. Weberian approaches, which often accept liberal theory’s logic of a limited political sphere, can lead to shallow and reductionist analyses. Marxist approaches, on the other hand, sometimes cannot get out of theoreticism, sometimes turn to efforts to name the regime, as is observed in comparative politics-based studies too, and focus on the issue with concepts such as totalitarianism, fascism, Bonapartism which are doubtful in terms of explaining concrete regime debates in political life. Investigation of the possibility of a regime analysis that corresponds to the concrete regime debates in Turkey’s political life and clarifies the regime issue is the subject of this article. The article aims to make Turkey’s regime issue comprehensible within a systematic context and to draw the framework of how the regime problematic can be handled. In this direction, it targets to illuminate the relationship between ‘appearance’ and ‘reality’ exhibited by various dualities that come to the fore in the regime debates in political life in Turkey. In the article, it is argued that the issue can be addressed in the matrix of politeia (regime) conceptualization of classical political philosophy, with the thought that Turkey’s regime problematic should be examined with its economic, political and ideological dimensions. When viewed from within the political life, the issue of regime is embodied with various dualities. In this context, although the problem in Turkey at first glance manifests itself in the form the conflicts between the ‘East’ and the ‘West’, the ‘state’ and the ‘society’, the ‘centre’ and the ‘periphery’, the ‘communism’ and the ‘anticommunism’, the ‘secular’ and the ‘religious’, the ‘progressive’ and the ‘reactionary’; the article puts forward the argument that class contradictions are in the substance of the appearance of these dualities. In this sense, it is concluded that Turkey’s regime issue can be clarified in the context of social power relations and that approaches that deny the class dimension can hinder a rigorous regime analysis by making the problematic fetishistic. In the article a historical materialist approach is adopted. With the support of Bob Jessop’s strategic-relational perspective, the strategic selectivity instrument of this perspective is adapted to the politeia field. The article can have meaning to the extent that is able to clarify the problematic of regime in Turkey’s political and intellectual life, and to take another step towards researching the possibility of a holistic regime analysis that distinguishes between the appearance and the substance of the regime issue.

Keywords: Regime Debates in Turkey, Regime, Politeia, Regime Analysis, Strategic Selectivity.

Giriş

Cumhuriyet tarihi, bünyesinde rejim tartışmaları tarihini de barındırmaktadır. Rejim tartışmaları kapsamındaki rezervleri, Cumhuriyet tarihinin bir anlamda rejim sorunsalı tarihi olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Rejim konusunun temel bir mücadele merkezi raddesine varması ise Türkiye'deki siyasal tartışmaların bir noktada rejim sorunu yatağına akmasıyla irtibatlanmaktadır. İsmet İnönü'nün, "*Demokratik rejimin gelişmesi ve yerleşmesi güçlüğe uğradığı nispette, siyasi faaliyet hemen tamamıyla rejim münakaşasına inhisar eder.*" (Aydemir, 2011: 97) şeklindeki tespiti veya Falih Rıfkı Atay'ın (1965), halkın memnuniyetsizliğinin hemen bir rejim arayışına dönüştüğü teşhisi bu durumu gözler önüne sermektedir. Cumhuriyet'in yüzüncü yıl dönümü arifesinde de bu çizginin sona erdiğini ifade etmek güçtür.

2017 yılındaki anayasa değişikliği süreci ve sonrasında, muhalefet çevrelerinin anayasa tartışmalarını rejim düzeyinde kabul ederek anayasa değişikliğine rejimi korumak adına karşı çıktığı (CHP, 2017; NTV Haber, 2017), hafızalarda canlılığını korumaktadır. Bunun karşısında iktidar partisi ise muhtelif zamanlarda Türkiye'de bir rejim sorunu bulunmadığı söylemini (Anadolu Ajansı, 2020; DW, 2020; İhlas Haber Ajansı, 2017) tekrar etme gereği duymaktadır. Aslına bakılırsa ülkede bir rejim meselesi bulunmadığına yönelik savlar, bu doğrultuda bir kanıt niteliği taşımaktan öte bir ateşin dumanını göstermektedir. Bu anlamda, özgül olarak Türkiye'nin siyasal hayatındaki somut rejim tartışmalarına tekabül eden ve rejim meselesine açıklık getiren bir rejim analizi imkânının oluşturulması makalenin merkeze aldığı konuyu oluşturmaktadır. Makale, Türkiye'nin kadim rejim meselesini bir sistematik içinde anlaşılır kılmayı ve rejim sorunsalının nasıl ele alınabileceğinin çerçevesini çizmeyi amaçlamaktadır. Bu itibarla Türkiye'deki rejim sorununun sinir uçlarını oluşturup siyasal hayatta öne çıkan çeşitli düalitelerin sergilediği 'görüntü' ve 'gerçeklik' ilişkisini de aydınlatmayı hedeflemektedir.

Türkiye'deki rejim meselesine bakıldığında, rejim tartışmalarının rejim düzeyinde saptanan sorunları, bunların da rejim analizlerini yanında getirdiğine şahit olunmaktadır. Bir diğer taraftan da son zamanlarda, pozitivist karşılaştırmalı siyaset eksenli yaklaşımın teşvik ettiği, Türkiye'deki rejimin adını koyma, rejimi kavramsal-kategorik bir çerçevede sınıflandırma çabaları göze çarpmaktadır (krş. Bilgin, 2022; Gümüşçü, 2021; Parla, 2022; Praksis, 2015). Siyasal hayat özelinde incelendiğinde, rejim meselesinin 'laik-dinci', 'ilerici-gerici', 'çağdaş-muhafazakâr', 'Doğu-Batı', 'sivil-bürokrasi', 'komünizm-antikomünizm' gibi kutupsallıklarla kendini dışa vurduğu gözlenirken (bkz. CHP, 1948; Demirel, 1969, 1977; Devrim, 1969; Sever ve Dizdar, 1993; Tunaya,

2016c; Türkiye Günlüğü, 1992), buna karşılık literatürde rejim sağ ya da sol perspektifte muhtelif şekillerde sorunsallaştırılmakta; rejim kavrayışı üzerindeki çeşitliliğin de belirginleştiği farklı tipolojilerde analizler ortaya konmaktadır (krş. Altan, 1992; Batum, 2000; Erdoğan, 2000; Kalaycıoğlu, 2016; Oğuz, 2016; Özbudun, 2011; Praksis, 2015; Sezgin, 2005; Yaşlı, 2017). Ancak literatürde, rejimin kendisini de açıklayarak Türkiye’de rejim meselesinin ne olduğunu, sorunsallaşma sistematüğini-dinamiklerini, siyasal hayattaki tartışmalara da ışık tutacak şekilde, muamma olmaktan kurtaran bütünsel ve tatmin edici bir çalışmayla pek karşılaşılamamaktadır.

Böyle bir ihtiyaçta motivasyonunu bulan makalede Türkiye’deki rejim meselesinin görünümünün ve (t)özünün aydınlatılması tasarlanmaktadır. Bu doğrultuda, “kapitalizmde ‘toplumların zenginliğı’nin, kendini bir meta kitlesi ‘biçiminde göstermesi’” şeklindeki Marx’ın (2011: 49) *Das Kapital*’indeki yönteminin de anahtarını veren saptamasından ilhamla, Türkiye’de rejim meselesinin de ilk bakışta ‘çağdaş’ ve ‘muhafazakâr’ın, ‘Doğu’ ve ‘Batı’nın, ‘laik’ ve ‘dinci’nin, ‘merkez’ ve ‘çevre’nin, ‘pro-komünizm’ ve ‘antikomünizm’in, ‘devlet’ ve ‘toplum’un, ‘sivil’ ve ‘bürokrasi’nin, ‘ilerici’ ve ‘gerici’nin çatışmaları ‘biçiminde kendini gösterdiği’ hipotetik olarak ortaya konmaktadır. Ancak ‘biçim’ (görüntü) ile ‘töz’ün her zaman doğrudan tekabül etmemesi (Marx, 2009: 718), rejim meselesinin de görüntülere körü körüne iltifat etmeden incelenmesini gerektirmektedir. Nitekim Türkiye’nin rejim meselesinin aydınlatılması ve muhkem bir rejim analizi geliştirilmesi uğrakları birbirine bağlanarak bu noktada düğümlenmektedir.

Rejim sorunsalı ele alındığında ilk yaklaşma açısıyla birlikte sorun alanını koşullaması mukadder olan temel bir güçlkle de karşılaşılmaktadır. Rejim kavramının kullanılışındaki esneklik, rejim meselesinin irdelenmesine yönelik çabalarda karşılaşılan ilk ve en çetin güçlüklerden birini oluşturmaktadır. Teori alanının, maddi alemin açıklanmasını felç eden tekabüliyetsizlikten uzaklaştırılması bu itibarla acil ve kaçınılmaz bir adımdır. Makale bu doğrultuda, Türkiye’nin siyasal yaşamındaki somut rejim tartışmalarına ışık tutmaya daha uygun bir zemin sunduğı ölçüde ve rejim kavramlaştırmasının hukuki-kurumsal dar bir alana hapsedilmeyeceğinin altını çizmek üzere, bu kavramlaştırmanın Antik Yunan’daki ontolojisine vurgu yaparak rejim düzlemini zenginleştirmektedir.

Makalede gerçekleştirilmeye çalışılan teorik inşanın ilk adımında bu noktadan yola çıkılarak klasik siyaset felsefesinin *politeia* (rejim) kavramlaştırmasının tarihsel maddeci bir yaklaşımla kullanılması önerilmektedir. Nitekim soyutlama çerçevesinin, somutu açıklamak noktasında müphemlik doğuran rejim kalıplarından ekonomik, siyasal ve ideolojik veçheleri de ihtiva edebilen

politeia düzlemine çekilmesiyle, teorinin somut izdüşümleri bağlamında rejim meselesine kılavuzluk sağlayabilmesi ve rejim kavramlaştırmasının sorunsal açısından tutarlılığa kavuşturulması amaçlanmaktadır. Bir rejim sorunsalının, bu çerçevede tarihte ilk kez Antik Yunan’da, toplumsal artıya el koyanlarla doğrudan üreticilerin, yöneten (devlet)-yönetilen (tebaa) ilişkisinden ziyade yurttaşlık temelinde geliştirdikleri orijinal sınıf ilişkilerinden açığa çıktığına (Wood, 2013) dikkat çekmek isabetli olur. Bu doğrultuda rejim sorunsalının antikitedeki orijinal yapısıyla Türkiye’deki somut tartışma zemininin örtüştüğü ve antikitedeki bilinen rejim/*politeia* tartışmalarının esprisinin Türkiye’deki rejim meselesinde de vücut bulduğu tasavvur edilmektedir. Tam da bu noktada “burjuva toplumunda ekonomik bütünün ‘hücre biçimi’nin, emek ürününün meta biçimi” olarak saptanabileceği gibi (Marx, 2011: 18), bir analogi kurarak, ‘rejim sorunsalının hücre biçimi’nin de toplumsal ilişki ve ayrışmaların ‘sınıf biçimi’ olarak soyutlanabileceği öngörülmekte, meselenin temel yapı taşı sınıf/sınıflar şeklinde belirlenmektedir.

Teorik inşanın ikinci adımında ise rejim meselesinin tözü olarak ortaya konan sınıfsal/toplumsal ilişki ve çelişkiler ekseninde rejim incelemesi operasyonel hale getirilmeye çalışılmaktadır. Bu bağlamda Poulantzas’ın (2000: 128–129) “sınıflar ve fraksiyonlar arasındaki güçler ilişkisinin maddi yoğunlaşması olarak devlet” analizinden yola çıkan Bob Jessop’ın stratejik-ilişkisel yaklaşımından, bu yaklaşımın yapısal sınırlar içinde toplumsal güç ilişkilerine dayanması ölçüsünde, destek alınmaktadır. Bu anlamda Jessop’ın devlet teorisi bağlamında geliştirdiği ‘yapısal/stratejik seçicilik’ enstrümanı makalede çerçevelenen rejim/*politeia* düzlemine uyarlanmaktadır.

Makalede, *politeia*’nın/rejimin ekonomik, siyasal ve ideolojik planları birlikte analiz edilmektedir. Bir bütünlük yakalamak için konunun tarihsel bir eksende incelenmesine karşın, güncel sayılabilecek zaman kesiti makalenin kapsamına alınamamaktadır. Makalede ilk olarak siyasal hayatta rejim meselesinin hangi ‘biçimler’e bürünebildiği, yüzeyde nasıl tartışıldığı gözlemlenmektedir. Bunun akabinde meselenin yüzey görünümleri karşısında akademik düzeyde rejimin nasıl sorunsallaştırıldığı, siyasal hayatın somut rejim tartışmalarının aydınlatılması açısından hangi boşlukların ortaya çıkabildiği bağlamında gözden geçirilmektedir. Ardından teorik düzeyde bir rejim analiz çerçevesi elde edilmeye çalışılmaktadır.

Bir sonraki safhada ise rejim meselesinin sınıfsal/toplumsal ilişki ve çelişkiler zemininde değerlendirilmesi istikametinde, Türkiye’deki güç ilişkilerinin maddi temellerinin aydınlatılmasına çalışılmaktadır. Bu temel üzerinden de sorunsalın sınıfsal ilişkiler tözüyle ‘rabitalanan’ ancak siyaset ve ideoloji düzlemlerinin

vücut verdiği çeşitli çelişkiler, rejim meselesinin tözü ve biçimi arasındaki bağlantı noktalarına ışık tutulması kapsamında muhakeme edilerek makale sonuçlandırılmaktadır. Makale, Marx'ın emek-değer teorisinin ışığında 'töz'ün, dolayım halkalarıyla çeşitli 'biçimler'e bürünerek farklı 'görüntüler'le yüzeye çıkabilmesi düşüncesine çıpalamaktadır. Bu anlamda da Türkiye'deki rejim meselesinin, çeşitli düalitelerin çatışması biçiminde kendini göstermesine karşılık, bu çatışmaların sunduğu 'görüntü'nün sınıfsal ilişki ve çelişkiler tözü merkezinden dolayımlandığını iddia etmektedir. Bu argüman ise rejim meselesinin görünümünün tortulaştırılmasını ve ayrışan töz ile biçimin ilişkisini irdelemeyi zorunlu kılmaktadır. Bu yönsemenin rejim tartışmalarında köpüren yüzey biçimlere, laik-dinci, Doğu-Batı, devlet-toplum gibi antagonizmalara, yoğunlaşmak yerine bunları köpürten faktörlere odaklanma çabasına sahip çıkarak rejim meselesinin aydınlatılmasını bir adım ileri taşıyacağı düşünülmektedir.

Tarihsel Bir Perspektiften Türkiye'de Rejim Meselesinin Somut Görünümleri

Çeşitli tarihsel kesitleri gözden geçirerek rejim meselesinin Cumhuriyet tarihindeki sürekliliğini göstermek ve bu meselenin siyasal hayatta nasıl tartışıldığını, hangi 'biçim'lerde yüzeye vurduğunu açıklığa kavuşturmak mümkündür. Bu itibarla makalenin, rejim meselesinin laik-dinci, devlet-toplum, komünizm-antikomünizm gibi düaliteler biçimlerine bürünerek görünür olduğu argümanı da somutlaştırılabilir. Bu minvalde güncelden geriye doğru gidilirse, söz gelimi 2000'lerin sonuna doğru Adalet ve Kalkınma Partisi'nin kapatılması istemiyle açılan davaya bakıldığında, davanın laiklik merkezinde, "Türkiye Cumhuriyeti'nin rejim tehlikesi"ne yaslandırıldığı görülmektedir (bkz. Resmi Gazete, 2008). Rejim tartışmaları yönünden oldukça doğurgan bir zaman kesiti sunan ülkenin 1990'larında da Refah Partisi'nin yükselişi ve sonrasında partiyi kapatma davası (bkz. Resmi Gazete, 1998), bunun gibi rejim üzerinde laiklik ve dincilik arasındaki gerilimi yansıtmaktadır. Diğer taraftan 1990'larda kamuoyunda yankı uyandıran 'İkinci Cumhuriyet' (bkz. Sever ve Dizdar, 1993) veya 'Medine Sözleşmesi' tartışmaları ise rejimi 'devlet/bürokrasi-toplum' çelişkisi temelinde sorunsallaştırmaktadır.

1980'ler ve sonrasında rejime bir perspektif çizen 12 Eylül Darbesi'ne odaklanıldığında, *Milli Güvenlik Konseyinin Bir Numaralı Bildirisi*'nin, 'girişilen harekâtı' 'rejime yönelik saldırılar'la gerekçelendirdiği tespit edilmektedir. Bu bağlamda Bildiri'de 'irticai ve diğer sapık ideolojik fikirler'in vurgulanması (bkz. Resmi Gazete, 1980) rejim eksenindeki 'dincilik-laiklik' ve 'komünizm-antikomünizm' düalitelerini belirginleştirmektedir. Konu çerçevesinde, Türk siyasal hayatında uzun süreler başat bir aktör konumunda bulunarak 1990'lar ve

1980'lerde olduğu gibi, 1970'lerde² de sıklıkla rejim tartışmalarına müdahil olan Süleyman Demirel de üzerinden rejim meselesine yönelik gözlem yapılabilecek bir porte niteliği göstermektedir. Bu minvalde Demirel'in, rejim meselesini esasen komünizm tehdidi, laiklik ve din bağlamında yüzeyle taşıdığı (1977: 31, 33), keza rejim meselesini Türkiye'nin öteden beri en temel sorunu şeklinde saptayarak (1969: 60) konunun yakıcılığını da teslim ettiği görülmektedir. 1961 Anayasası'nın temel haklar noktasındaki nispi genişliği, altmışlarda rejim meselesini canlı tutmaktadır. Pek çok toplumsal kesimin rejim tartışmalarına dâhil olduğu gibi, bu süreçte Silahlı Kuvvetler içinde yaygın bir etkisi bulunan *Yön-Devrim* çevresi de 'ilericilik-gericilik' kutupsallığı çerçevesinde rejimi sorunsallaştırmaktadır (Avcioğlu, 1969a, 1969b; Devrim, 1969: 1-2, 7).³ Tek partili dönemden çıkış evresinde de rejim meselesi hızını kaybetmemektedir. Bu evrede, CHP'nin 1947 tarihli Yedinci Büyük Kurultayı rejim meselesinin panoramik olarak gözlenebileceği bir pencere açmakta, Kurultay'daki rejim tartışmalarının tepe noktalarını oluşturan laiklik, din, antikomünizm ve etatizm (bkz. CHP, 1948: 379-468) meselenin yüzeyle çıkış biçimleri olarak sarih hale gelmektedir.

1929 Kriziyle beraber kendini gösteren buhran yılları da rejim tartışmalarını tetiklemektedir. Serbest Fırka bu kesitte kurulmakla birlikte rejim için bir tehlike oluşturduğu düşüncesiyle kapanmaktadır. Türkiye'nin ilk yılları da rejim tartışmaları açısından bereketlidir. Meclisin açılışından TBMM isminin içindeki 'büyük' teriminin kavramlaştırılmasına, İslamcılıktan Bolşevizme, 1921 ve 1924 anayasalarından Cumhuriyet'in kuruluşundaki devlet şekli-hükümet şekli tartışmalarına ve inkılaplara varıncaya kadar, rejim meselesi dönemin adeta soyutlanmış halidir.⁴

'Akademia'da Türkiye'nin Rejim Sorunsalı

Rejim konusunun siyasal hayattaki yüzey görünümünü göz önünde bulundurarak akademi içindeki bazı rejim irdellemelerini değerlendirmek, siyasal hayatın kadim rejim meselesinin açıklanması bağlamında meydana çıkabilen boşluğu gözlemlemek açısından yerinde olur. Bu doğrultuda 'akademia'da rejim tartışmaları ve rejim analizlerine göz atıldığında ise ilk dikkat çeken manzara rejim kavrayışı üzerindeki farklılıklardır. Rejim kavramını konumlandırma biçimleri veya rejimin sorunsallaştırılma tarzları rejim analizlerini de koşullandırmaktadır. Rejim sorunsallaştırmalarına dair çeşitliliği ve rejime ilişkin kavramsal yaklaşımları izleyebilme imkanı vermesi bakımından *Siyasal Rejim Tartışmaları Forumu* (Praksis, 2015) bu noktada oldukça iyi bir zemin sunmaktadır. *Forum'da* rejimin, ekonomi ve devlet ilişkilerinden egemen ideolojiye, toplumsal gerilimlerden dış etkenlere, İslamcılıktan laikliğe,

Kemalizmden Kürt Sorununa, 'küresel kapitalizm' ve altyapı-üstyapı intibakına kadar pek çok açıdan sorunsallaştırılabilirliğine tanık olunmaktadır.

Bununla birlikte Türkiye'de rejiminin genellikle böylesi geniş analitik düzlemlerde ele alındığı söylenemez. 'Siyasal rejimler'i temel analiz birimi şeklinde belirleyerek rejim değişimlerini-geçişlerini, rejim sınıflandırmalarını sorunsallaştıran pozitivist karşılaştırmalı siyaset eksenli yaklaşımın, son yıllarda Türkiye'de rejim konusundaki çalışmalar noktasında ayrı bir önem kazandığı açıktır. Bu bağlamda Türkiye'de rejimi; rejim geçişleri, demokratikleşme-otoriterleşme salınımları odağında inceleyen ve/veya 'seçimli otoriterlik', 'vesayetçi demokrasi', 'sorunlu demokrasi' vb. gibi kategoriler etrafında sınıflandırmayı sorunsallaştıran çalışmalarla sıkça karşılaşılmaktadır (bkz. Ayan Musil, 2022; Esen ve Gümüşçü, 2016; Özbudun, 2011; Sözen, 2020).

Analiz zeminini daraltabilen sorunsallaştırmalara dair izdüşümleri, rejimi 'iyi bir yönetim' bağlamında sorunsallaştırarak Türkiye'nin rejim sorununun Sartorici bir alternatif başkanlık modeliyle aşılabileceği savını ortaya koyan İncioğlu'nun (2000: 49) veya konuyu devlet erklerinin ağırlıkları çerçevesinde irdeleyen Kalaycıoğlu'nun (2016) çalışmaları özelinde, rejimi hükümet sistemi-siyasal sistem açısından sorunsallaştıran perspektifte de görmek mümkündür. Diğer taraftan rejim meselesini, anayasa ve siyasal sistem konularında mutabakata varılamaması merkezinde konumlandıran görüşler gibi (bkz. Batum, 2000: 53–59), meseleyi demokrasi ile cumhuriyet/devlet arasındaki çatışmayla çerçeveleyerek birey ve toplum çıkarı dengesini öne çıkaran görüşler (bkz. Heper, 1992) de bu noktada anılmaya değerdir.

Sivil toplum düşüncesine yaslanarak devletin ürkütücülüğünden hareketle rejimi sorunsallaştırmak bu kapsamda değinilmesi gereken temel bir izlektir. Bu anlamda, rejimin kuruluştaki günahlarla yazgılandığını, rejimin 'ilk günah'ının kefaretinin ise ekonomik ve siyasal olarak 'toplum' merkezli bir 'ikinci Cumhuriyet'in tesisine ödenebileceğini işleyen İkinci Cumhuriyetçilik (bkz. Altan, 1992) veya ona yakın duran tezler, devletin ontolojisini soruşturmak noktasında gereken ilgiyi yeterince göstermediği ölçüde, bu bağlamda rejim analizlerini kısıtlayabilen bir çerçeve sunmaktadır. Nihayetinde akademik düzeyde rejim sorunsallaştırılırken tamamen biçimsel-kurumsal boyutlara, 'rejim değişimleri'ne, demokrasi-otoritarizm veya demokrasi-cumhuriyet/devlet-toplum gerilimine odaklanılması, sorunsalda rejimin maddi belirleyenlerinin, sınıfsal güç ilişkilerinin ve bu ilişkilerden türeyen değişkenlerin ihmal edilmesiyle neticelenerek analizleri bu açıdan yoksullaştırılmaktadır.⁵

Marksist çevrelerde rejim meselesinin pozitivist siyaset teorisinin çizdiği sınırlardan ekseriyetle daha geniş bir zeminde irdelendiği açık olmakla birlikte, konu bağlamında Marksist literatürdeki bazı sorunlara dair de notlar düşülebilir. Rejimi Marksizm içinde teorize eden belli başlı isimlerden biri olan Poulantzas'ın şablonlarının Türkiye'de Marksist analizleri çekim alanında fazlaca tuttuğu tartışmasızdır. 'İstisnai biçimler', 'faşizm', 'Bonapartizm', 'askeri diktatörlük' kategorileri bu çerçevede Türkiye'de rejim sorunsallaştırmalarını teorizm tehdidi ile karşı karşıya bırakabilmektedir. Poulantzasçı kalıplar, pek çok isim gibi söz gelimi Oğuz'un (2016) rejim analizinde de tebarüz ederken, benzer bir perspektifin izleri rejimi faşizm, Bonapartizm, otoritarizm, totalitarizm gibi kavramlarla tartışmaya açan *Siyasal Rejim Tartışmaları Forumu*'nda da seçilebilir (bkz. Praksis, 2015: 66–76). Siyasal yaşamdaki somut rejim tartışmaları göz önüne alındığında –özellikle son yirmi yıldaki tartışmalar bir kenara bırakılırsa– Türkiye'deki kadim rejim meselesinin bu ekseninde bir tartışmayla ne derece örtüştüğü ise ihtilaflıdır. Bu kavramların veya 'otoriter demokrasi', 'rekabetçi otoriterlik', 'güçlendirilmiş yürütme' benzeri adlandırma çabalarının köpürtülerek rejim analizleri için öne atılması Türkiye'nin tarihsel rejim meselesinin aydınlatılması noktasında boşluklar bırakılmasına sebep olabilmektedir. Bu noktada *Forum*'da Bürkev'in, akademik takıntılar için analiz kabiliyeti yetersiz betimleyici kavramları kullanmanın isabetini sorgulaması (Praksis, 2015: 71), salt bu çabalar pahasına analizlerin köreltilmesini mazur görmemek açısından oldukça anlamlıdır.⁶

Rejim Sorunsallaştırmalarının Arşimed Noktası: Türkiye Üzerine Tarihsel Okumalar

Türkiye'nin rejimi analiz edilirken, Türkiye'nin ekonomik ve sosyal tarihine dair tarihyografik örüntülerin de zaman zaman bir 'Arşimed noktası' işlevi görerek rejim sorunsallaştırmalarını koşullandığı izlenir. Bu noktada rejim sorunlarının öncüllerini verebildiği üzere, bu konuya kısaca değinilmelidir. Tarihyografik örüntüler bağlamında, Osmanlı-Türk devletinin biricikliği merkezinde konumlanan 'güçlü devlet geleneği' anlayışı (Yalman, 2002: 9), 'devlet-toplum' düalitesine dair hatları belirginleştirerek farklı ideolojilere mensup kişileri teorik çekim alanında tutar (Dinler, 2003: 17). Bu sebeple 'güçlü devlet' argümanı spesifik olarak değinilmeyi hak eder.

Çoğu zaman sol ya da sağ görüşler için bir referans kaynağı olan Kemal Tahir'in (1992) ATÜT manyetizmasındaki tezlerinin, 'kerim devlet' kavramlaştırmasıyla 'güçlü devlet' denklemine girip devlet-toplum ikiliğinin yanı sıra Doğu-Batı antagonizmasını temel alan görüşlere de manivela olması bu izleği kompleks hale getirir. Cumhuriyet'in Osmanlı sürekliliği çerçevesinde değerlendirilmesi

gereğini işleyen güçlü devlet tezi (Dinler, 2003: 19), Osmanlı ile Cumhuriyet arasındaki tarihsel bağlantının süreklilik *kanon*'una dönüşmemesi doğrultusunda bu konunun üzerinde durulması ihtiyacını açığa çıkarır (bkz. Savran, 2016: 69). Nitekim güçlü devlet temasının varlığında anlam kazanan 'devlet-toplum' antagonizması konseptinin, toplumdaki ilişkileri mistifiye ederek rejim meselesinde fetişistik bir anlatıya kapı aralaması, bu anlamda [devletin (pozitif) varlığının toplumun konumlanışının (negatif) koşulu olduğu] bir *deus ex machina*'nın toplumsal tüm gizemleri tek bir hamlede aydınlığa kavuşturmasına karşı tetikte olmayı gerektirir.⁷

Rejim sorununa tarihsel düzeyde eğilenlerin bir başka açısında II. Meşrutiyet merkeze koyulur. Bu kesitte baş gösteren muhafazakâr ve ilerici güçlerin savaşımları üzerinden, 'toplumsal altyapıda bir değişim olmamasına karşın yeninin eski üzerine kurulması' düşüncesi öne alınarak da devlet-toplum çatışması Osmanlı'dan Cumhuriyet'e intikal ettirilir (bkz. Sezgin, 2005). Bununla beraber bu tarz analizlerde Osmanlı İmparatorluğu ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki 19. yüzyıl ve bu süreçteki kopuşlar (Kasaba, 1988: 113–14) genellikle göz ardı edilmektedir. Nitekim 19. yüzyılda siyasal olarak bir merkezileşme yönelimi olsa bile bu yönelim, toplumsal ve ekonomik desantralizasyonla birlikte varlığını sürdürmekte ve bir yandan da ticaret burjuvazisi tebarüz etmektedir (Savran, 2004: 16–17).

Bir Rejim Analiz Matrisi Geliştirilmesine Doğru Kavramsal Analiz Düzeyi: *Politeia* ve Stratejik Seçicilik

Türkiye'deki rejim sorunsalının nasıl ele alınabileceğine dönük *politeia* düzlemi üzerinden bir analize geçmeden, teorik binayı billurlaştırmak ve özellikle rejim-*politeia* kavramına değinmek gerekir. Öyle ki rejim kavramının siyasal-hukuki kurumsal ve sınırlı bir temelde ele alınabilmesi yanında daha geniş sosyolojik bir zemine de yerleştirilebilmesi (Aleskerov, 2007: 34), Türkiye'de rejim analizlerinin farklı eksenlere oturtulabilmesini mümkün kılmaktadır.

Rejim Kavramının Sinonimi Olarak Politeia Kavramı ve Rejim/Politeia Sorunsalının Ontolojisi

Rejim teriminin Antik Yunan'daki karşılığı olan ve *polis* etimolojisinden türeyen *politeia* kavramına Schmitt (2008), bir 'konstitüsyon' [normlar hiyerarşisinin şahikasındaki anayasa manasında değil] çerçevesinde ışık tutar. Bir katılma-kurumlaşmayı tanımlayan bu perspektifte rejim/*politeia*, devletin [*polis*'in] toplumsal düzeninin ve siyasal birliğinin kolektif yapısını resmeder. Rejim, 'devlette katılan hayat ve tikel varlık' olarak belirir. Schmitt'in dikkat çektiği

üzere, Aristoteles'te bu anlayış son derece sarihdir⁸. *Polis*'te oluşan insan birliğinin düzeni *politeia* kavramı ile ifade edilir. Yöneten ise bu düzen vasıtasıyla tezahür edebilir (Schmitt, 2008: 59–60). Aslına bakılırsa yönetim biçimi-yönetimin organizasyonel yapısı, *politeia*/rejim nosyonunun yalnızca (ve tabiri caizse 'üstyapısal') bir boyutunu oluşturur. Klasik siyaset felsefesinin *politeia*/rejim kavramı, bu bağlamda Strauss'un altını çizdiği gibi bugün birbirinden ayrı ayrı ele alınan toplum biçimi, toplumda yaşama biçimi, devlet biçimi, yönetim biçimi ve yasaların ruhu gibi kavramları bir bütün olarak bünyesinde barındırır. Bu kavram toplumsal ve siyasal düzenin bütününe vurgular ve 'topluma karakterini veren düzen, biçim' şeklinde anlamını bulur. Bu düzen-biçim ise, belirleyici olarak belirli tipteki insanların egemenliğine ve bu insanların toplumu hakimiyet altına almasına bağlıdır (Strauss, 2000: 65–66).

Rejim kavramı bu itibarla klasik siyaset felsefesinin izinde 'toplum' düzlemini kapsam dışı bırakmadan geniş bir çerçevede ele alınırken, bu kavramlaştırmaya tarihsel maddeci bir yorum getirebilmek için rejim kavramına dönük maddeci yaklaşımlara dikkat çekmek gerekir. Bu doğrultuda rejim analizi için ilk keredede toplumun egemen sınıflarının incelenmesinin elzem olduğu vurgulanmakta (Eroğul, 2009: 15–16) ve rejim meselesindeki en kritik bileşen sınıf iktidarı biçiminde saptanmaktadır (Eroğul, 1981: 125). Gerek maddi gerekse sembolik bir alemde var olan rejimde, üretim düzleminin de bu düzlemden türeyen siyasal biçimin de mündemiç olduğuna değinen Yıldızoğlu da bu minvalde rejimin, bünyesinde Gramsciyan anlamda iktidar bloklarını ve tarihsel blokları taşıdığı düşüncesindedir. Bir rejim hem destek hem direniş odaklarıyla yaşadığı üzere, rejim meselesi bu toplumsal kümelerin gerek ekonomik gerek toplumsal gerek kültürel gerekse de siyasal özelliklerini boylu boyunca kesmektedir (Yıldızoğlu, 2013). Bu çerçevede, yukarıda değinilen rejimin belirleyicisi olarak 'belli tipte insanların egemenliğini' tarihsel maddeci bir bakışla sınıflarla ilişkilendirmek mümkün olabilmektedir.

Tarihsel eksende bir irdeleme yapmak da rejim konusuna titizce yaklaşılmaya yardım eder. Teorik açıdan rejim sorunsalı kroniğine bakıldığında bu konudaki ilk tartışmaların Antik Yunan'da yapıldığı görülür (Wood, 2013: 29–31). Aristoteles'in Atina *politeia'sını* tarihsel olarak analiz ettiği çalışması, aslında bir rejim sorunsalının tözünü sezdirmesi açısından referans sağlar. Nitekim Aristoteles (2005: 2), eserinin başında köle derekesine düşmenin, kira ve rehinin geniş kitleler ile soylu tabakalar arasında toplumsal kavgalar yarattığını yazarak rejim sorunsalının ontolojisine ışık tutar. Rejim kavramlaştırmasına açıklık kazandıran antikitedeki rejim tartışmalarının sırrı, *polis*'in esasen diğer uygarlıklardaki çizgiden farklı bir yola sapmasında yatar. Bu yol, bir rejim sorunsalının *raison d'être*'ini de meydana çıkarır. *Polis*'te, Wood'un dikkat

çektği gibi, artıyı temellük edenlerle doğrudan üreticiler, yöneten-yönetilen ilişkisinden ziyade köylü, toprak sahibi ve zanaatkârlar olarak ilişki kurmakta, üreticilerle artıya el koyanlar devlet-tebaa ekseninde değil, yurttaşlık zemininde sınıfsal ilişkilerde bulunmaktadır. Toplumsal çelişkilerin belirlediği bu temel üzerinden de antikitedeki bilinen rejim tartışmaları ortaya saçılmaktadır (Wood, 2013).

Jessopçu Sentez: Stratejik Seçicilik ve Devlet Projesi Kavramı

Jessop (1990) stratejik-ilişkisellekle kendini tanıtan devlet teorisinde, *politeia* kavramlaştırmasının yapısına yakınsar bir tarzda, toplumsal güç dengesinin biçim-belirlenimli katılaşmasını öne çıkarırken, bunun uzantısında da iktidar süreçlerinde 'stratejik seçicilik' mekanizmasına temel bir rol biçer. Yapısal şartlar dahilinde toplumsal güç ilişkilerinin kurumsallaşması, devleti yapısal/stratejik bir seçicilikle donatır. Bu anlamda stratejik seçicilik, iktidar süreçlerinde uygun olanı ve olmayanı belirler, kimi ilişkileri ve toplumsal kümeleri avantajlı kimilerini de dezavantajlı/handikaplı kılar. Toplumda sürüp giden ilişkiler, yapının bu seçiciliği esas alınarak desteklenir ya da engellenir (kapsanır-dışlanır).

Toplumsal güç ilişkilerinden türeyerek onu temsil eden stratejik seçiciliğin belirleyiciliğinin yönü ise ezeli veya ebedi değildir (bkz. Jessop, 2016: 55). Stratejik seçicilik, son kertede yapı ile toplumdaki ilişkilerin etkileşimine duyarlı diyalektik yapısıyla kendisinin dönüşümünü de bağrında taşır. Öyle ki mevcut stratejik seçicilik, geçmişteki kurumsallaşmaların yanı sıra bunları dönüştürmek için yapılan hamleler ve diğer yapısal belirleyenlerin etkileşimleriyle anlaşılabilir (Jessop, 1990: 260–261). Nihayetinde toplumda güç ilişkilerinin stratejik seçicilik kazanarak kurumsallaşmasıyla dezavantajlı kılınan toplumsal kümeler de yapının seçiciliğini, toplumda ortaya çıkan yeni dinamiklerle, yeni güç dengelerinin oluşmasıyla, mücadelelerle değiştirebilir. Nitekim her zaman için geçmiş mücadelelerin mahsulü olan devletin tarihsel ve biçimsel kuruluşu, mücadeleler içinde ve mücadeleler aracılığıyla yeniden üretilir veya dönüştürülür (Jessop, 2016: 56). Bu itibarla stratejik seçiciliğin makalede çerçevelenen rejim düzlemine uygulanmasıyla, son muhasebede yapısal şartlar altında toplumsal ilişkilerin, toplumsal güçleri ekonomik, siyasal ve ideolojik mücadelelere sürükleyeceği, toplumdaki güç ilişkilerinin ekonomik, siyasal ve ideolojik cephelerdeki kurumsallaşmasının yapısal/stratejik olarak rejimi belirleyeceği, buradan hareketle de rejimin çeşitli veçhelerindeki müdahale ve düzenlemelerin ise toplumsal güç ilişkilerinden süzüleceğine dönük bir uslamlama yapılabilir.

Bu noktada aşağıda kullanılacak olan devlet projesi kavramına da bir parantez açılmalıdır. Gramsci mirasının yaratıcı gücünden yararlanan Jessop'ta devlet

projesi kavramı, devlet ve çevresinde amaçsal ve kurumsal birliği sağlayan bir referans çerçevesi şeklinde tarifini bulmaktadır (Jessop, 1990: 353). Projeler, devletteki yapısal/stratejik değişimlere aracılık eden kritik bir bileşen olarak görev yapmaktadır. Hegemonya süreçlerinden yalıtılması mümkün olmayan devlet projeleri, devletin temellerindeki destek ve direnç merkezlerinde konuşlanan toplumsal güçlerin, kendi projelerini rekabete sokarak üzerinde çekiştikleri bir zemin de sunmaktadır (Jessop, 2007: 42). Bu itibarla devletin kurumsal yapısı içindeki unsurlar veya sosyal çevresindeki toplumsal güçler, hatta ülke dışındaki çeşitli odaklar, devleti inşa etmek veya yeniden yapılandırmak için proje oluşturma ve projelere yürürlük kazandırma mücadelesi verebilmektedir (Jessop, 2016: 89). Son değerlendirmede, modernitede öne çıkan ‘siyaset-ekonomi’/‘devlet-toplum’ ayrımının veri alındığı ve ‘devlet/siyaset’ alanının sınırladığı “ ‘siyasal’ rejim” perspektifi dışarıda bırakılarak rejim, bir *politeia* kapsamında, ‘toplumsal ve siyasal düzenin bütünü’ minvalinde, ekonomik-siyasal-ideolojik planları da içerecek şekilde belirlendiğinde, rejimin fizyolojisi Jessop’ın bazı aparatlarının *politeia*/rejim düzleminde kullanılmasıyla incelenmeye müsait olur.

Türkiye’nin Rejim Sorunsalını *Politeia* Düzlemi Örsünde Dövmek

Politeia’nın Maddi Temelleri ve Ekonomi Politik Işığında Toplumsal Güç İlişkileri

Aristoteles (2005), Atina’nın *politeia*’sını analiz ettiği eserinde toplumun sosyo-ekonomik yapısına, toplumsal ayrışmalara dikkat çekerek bilerek ya da bilmeyerek bir noktaya dokunmaktadır. Bir *politeia*, ‘üstyapısal’ düzeniyle öne çıkıp fizyonomisi demokrasi, aristokrasi, monarşi vs. gibi bir ‘biçimle’ kendini gösterse de toplumun temel kuruluşuyla, sosyo-ekonomik düzenle iç içedir. Bugün ise kapitalist üretim tarzının ayırt edici niteliği olan ekonomi ve siyasetin kurumsal ayrımı (Jessop, 1990), Antik Yunan’dakinden farklı olarak sınıfların iktidara erişim ve iktidarı kullanma şeklini değiştirmekte, toplumsal sınıflar, iktidar süreçlerinde siyaset-hegemonya düzlemlerinde dolayılara ihtiyaç duymaktadır. Bu anlamda ekonomi-siyaset ayrımının, nihayetinde ‘görünüşte’ bir ayrılık oluşturmaları, ‘üstyapısal’ düzen ve dolayımaların anlaşılması için toplumsal güç ilişkilerinin incelenmesini gerektirmektedir. Bu noktada Türkiye’nin rejim açmazını etüt ederken rejimin maddi temellerinin ve toplumsal kümelerin tarihsel bir röntgeni çekilmelidir.

i) Kuruluş Yılları ve Etatist Dönem (1920-1939)

Türkiye’nin kuruluş evresinde iktidarın toplumsal destek merkezinin bir koalisyon halinde tebarüz ettiği vurgulanmalıdır. 19. yüzyılda toplumsal gücünü artıran ticaret burjuvazisi ve bu sınıfla ittifak halindeki büyük toprak unsurları

kuruluş yıllarında egemen pozisyonundadır. Yeni rejim de ticaret burjuvazisi ve büyük toprak unsurlarının gücünü tahkim etmeye yönelmekte (Margulies ve Yıldızoğlu, 2003: 288), emekçileri ise iktidar ittifakının dışında tutmaktadır (Savran, 2004: 18).

İktidarın koalisyon protokolü, Savran'ın (2004) işaret ettiği üzere, Milli Mücadele kapsamında gayrimüslimler lehine bir iktidar boşluğu açığa çıkmamasını temel almaktadır. Ancak bu protokol Cumhuriyet tarihini koşullandıran bir momente de dönüşmektedir. İktidardaki koalisyon mantığı, kırdan kente kaynak aktarımını kösteklemesinin yanı sıra burjuvazinin çağdaşlaşma planlarının kırsala uzanmasını zorlaştırmakta, bu şekilde burjuvazinin gücü gemlenmektedir (Savran, 2004: 20–22). Kısacası rejimin bu tarzda bir sınıflar ittifakına yaslanması kapitalist gelişmeye kayıt düşerken (Tezel, 1982: 143), iktidar bloku içindeki çelişkiler rejimin kurucu matriksini oluşturmaktadır (bkz. Margulies ve Yıldızoğlu, 2003: 288). Ancak kuruluş süreci açısından hemen hemen toplumsal tüm kümelerin, üretim ve gelir artışlarından olumlu manada etkilenmesi (Pamuk, 2019: 182), siyasal devrimin yerleşmesine yardım ederek (Boratav, 2013: 57) yeni rejimin inşasını kolaylaştırmaktadır.

1929 Kriziyle iktidarın koalisyon ortakları arasındaki ilişkiler ise bir miktar gevşer. Tarım kesiminin iktisaden güçsüzleşmesi etatist politikalara geçişin önünü açar (Tekeli ve İlkin, 1982: 76–77). Bu anlamda büyük toprak unsurlarının buhran yıllarında sınıfsal anlamda kozlarını görece kaybetmesi, ihracata dayalı tarıma odaklanan ekonomi politikasından ithal ikameci tarzda bir sanayileşme politikasına yönelimi teşvik eder (Margulies ve Yıldızoğlu, 2003: 290–91). Neticede etatist bir stratejiyle sanayi için gereken kaynaklar tarımdan çekilebilir. Buğday üretimi yapanlar ve kentteki emekçiler sanayileşmenin külfetine katlanırken, son yargılamada devletle iş yapan ve ülke içine odaklanan burjuvazi sivrilir (Boratav, 2013: 80).

ii) Savaş Yılları, Savaş Sonrası Liberal Dönem ve Planlı Döneme Geçiş (1940-1960)

Savaş yıllarındaki kriz işçi, bürokrat ve küçük çiftçilerin son derece aleyhine bir konjonktür yaratmaktadır (Tezel, 1982: 234). Toprak unsurları, sanayiciye; tarım odaklı ticaret burjuvazisi, sanayi odaklı burjuvaziye nispetle güçlenmektedir (Boratav, 2013: 89). Türk-Müslüman tacirler dış ticarete güçlerini görece artırırken, gayrimüslimler zayıflamaktadır (Tezel, 1982: 166). Piyasa için üretim yapan büyük toprak unsurları da (Boratav, 2006: 349) kentteki ticaret sermayesi de zenginleşmekte (Margulies ve Yıldızoğlu, 2003: 296), ithal malların fiyatlarındaki yükselişe karşın, ucuz döviz politikasının yürütülmesi,

ithalata yönelik ticaret sermayesine avantaj sağlamaktadır (Tezel, 1982: 164). Savaş sona erdiğinde ise ticaret burjuvazisinin kır ve dış ticaret temelli alt bölükleri öne çıkmaktadır (Margulies ve Yıldızoğlu, 2003: 296). Sonuçta, savaş yılları iktidar koalisyonu içindeki dengeleri değiştirmektedir. Savaş sonrası ise tarım kesiminin tarımı avantajlı kılacak politikalar beklentisiyle kentteki ticaret sermayesinin çıkarları keşişmektedir (Sencer, 1971: 225).

Savaşın ardından yaşanan *boom* dalgası, Boratav'ın vurguladığı gibi toplumdaki sınıf ve tabakaların maddi durumlarını ileriye götürür. Tarımsal ticaret yapan kesimler, küçük tüccar ve esnaf özellikle bu dönemden istifade eder (Boratav, 2013: 102–6). Köylülerin, tefecilerin ve komisyoncularla gerilimli ilişkilerine karşın bu evrede ihtiyat kuvveti olarak iktidarın destek konumunda bulunması, pazarın genişlemesiyle köylülerin görece refaha kavuşmasından ileri gelir. Diğer taraftan büyük burjuvazi bu dönemde baş gösterse de küçük tüccar-küçük üreticilerle arasında amansız mücadeleler henüz gözlenmez (Sencer, 1971: 238).

Ekonomik krizin resmileşiği ve IMF politikalarının kabul edildiği 1958 yılının öncesi, egemen sınıflar içinde sanayi malları üretimi veya ticareti yapan kesimlerin durumu tarımsal ticaret yapanlara nazaran sancılıdır. 1958 sonrasında ise egemen sınıflar açısından durum tersine çevrilmektedir (Boratav, 2013: 116). Tarımsal meta üretiminde yaşanan canlılık, bir iç pazarın oluşmasıyla neticelenerek ticaret sermayesini içe dönük sanayiye yatırım için özendirilmektedir (Margulies ve Yıldızoğlu, 2003: 304–305). Bu süreçte iktidar blokundaki tarım-sermaye ittifakı potansiyel bir tehlike ile karşılaşmakta, dış çevreler, içeride ticaret ve sanayi burjuvazisi ile ortaklıklar kurmayı amaçlamaktadır. Ancak kırsalın parlamenter temsil düzlemindeki gücü göz önüne alındığında, bu doğrultuda dış kaynaklı planlama ısrarları karşılık bulamamaktadır (Yerasimos, 1976: 1409–10). Bu noktada ise iktidar bloku içindeki çelişkiler, sanayi burjuvazisinin başını çektiği burjuvazi-bürokrasi ittifakını doğurarak (Savran, 2004: 23) ekonomi ve hegemonya düzlemlerindeki krizlere cevaben askeri sahneye çıkmaya teşvik etmektedir.

iii) Planlı İthal İkameci Dönem (1961-1980)

Planlı ithal ikameci dönemin birikim stratejisi, döviz tahsisatları, lisanslar, kotalar, teşvikler ve vergi muafiyetleri gibi müdahale enstrümanlarıyla büyük rantlar yaratarak bunu dağıtmakta (Pamuk, 2019: 250–252), bir görüşe göre 'milli burjuva yaratma' hülyası, 1960'larda sanayi burjuvazisinin holdingleşme aşamasına varmasıyla maddileşmektedir (Kazgan, 2006: 98). Ancak 12 Mart'a giderken üretim sektöründe sermaye kullanımı düşerken stoklar artmaktadır

(Küçük, 1985: 337). İyiden iyiye kendini hissettiren kriz karşısında 1970’te lira devalüe edilmekte, dış ticaret rejimi yumuşatılmaktadır. 12 Mart sürecindeki ‘partilerüstü’ aralıkta da ücretlerin dondurulması gibi tedbirler alınmaktadır (Boratav, 2013: 128). İşin aslına bakıldığında cari birikim rejiminin temelini oluşturan sınıf uzlaşması çatırdamaktadır (Türel, 2021: 65).

Diğer taraftan, toplam krediler içinde tarım kredilerinin 1950’lerden 1970’lerin sonuna kadar düşme eğiliminde bulunması (Küçük, 1985: 354-355), iktidar bloku içindeki dengelerin değişimini gösterir. Bunun yanında, planlı dönemde Keyder’in (2013) vurguladığı üzere, toplumdaki bazı kesimlerin görece olarak dezavantaja sahip olması, diğer kesimler için hızlı birikim fırsatı doğurur. Büyük üretici ve büyük üreticilerin işçileri değilse de küçük sanayi üretimi ve bu alanda çalışan işçiler bu evrede dezavantajlı kılınır. Nitekim küçük sermayenin elde ettiği kârlar fiyat mekanizması dolayısıyla büyük sanayiye geçer (Keyder, 2013: 209–214).

Büyük sermayenin tekelleşme sürecinde burjuvazi içi mücadeleler yeni fragmentasyonlara sebep olarak büyük burjuva ile küçük üretici-küçük tüccar arasındaki ekonomik ve sosyal ittifakı çözer (Yücekök, 1983: 72). Bu dönemde büyük burjuva-küçük burjuva çatışması da bariz biçimde kendini gösterir (Bulutay, 1970: 84–85)⁹. Son muhasebede sanayi burjuvazisi planlı dönemle birlikte ticaret burjuvazisi karşısında güç kazanırken, burjuvazi-burjuvazi çelişkileri yeni olayların habercisi haline gelir (bkz. Gevgilili, 1989: 53). Öte taraftan da genel olarak emek-sermaye mücadelesinin ayyuka çıkmasıyla 1970’lerin sonundaki organik kriz yılları, rahminde rejimdeki değişimleri olgunlaştırır.

iv) Neoliberal Dönem (1980-)

1980’le beraber Türkiye’nin birikim stratejisi, serbest dış ticarete ve devalüasyonlara dayalı kambiyo rejimine yönelmektedir. Yeni strateji egemen sınıflar açısından bazı gruplara daha çok avantaj sağlamasına karşın, emek-sermaye ilişkisi yönünden açıkça sermayeden taraftır (Boratav, 2013: 149–150). Bu dönemde katma değer içinde ücretlerin payı azalırken ihracat teşvikleri kârları yükseltmektedir (Yeldan, 2001: 26). Tarım kesimi de alenen ikinci plana atılmaktadır (Kepenek ve Yentürk, 2001: 348).

Faizlerin serbest bırakılmasıyla faiz geliri kazananlar bu dönemde temayüz eder (Pamuk, 2019: 272). Emegün durumunun kötüleşmesi karşısında, ekonomik artı sanayiden öte ticarete, finansa ve ranta aktarılır (Boratav, 2013: 169). Reel faizlerin yükselmesi sermaye-sermaye çelişkisini kızıştırırken, holdingler finans sermayeye daha kolay erişebildiği ölçüde avantaj yakalar (Ercan, 2004: 22). Enflasyonist ortamda ihracatçılık yapmak, dövizin kıymetlenmesi ve

ücretlerin bastırılmasıyla mümkün olduğu üzere yeni düzen, külfetini önce ücretlilere sonra tarım sektörüne ve nihayet kredi bulmakta zorlanan içe yönelik sermayeye yükler (Arın, 1986: 123). 1989 yılında yabancı sermayeye dönük kısıtların kaldırılması ve kambiyo rejiminin liberalleştirilmesi sıcak para politikasına geçişi hızlandırır. Faiz oranlarında ve faiz gelirinin GSMH içindeki payında büyük artışlar gerçekleşir, bu aralıkta ulusal-uluslararası finans kapital ve rantiyeler öne çıkar (Boratav, 2013: 190–192).

1990'lerden itibaren ise birikime dönük yeni bir gündem oluşturulur. Bu yolla sermayenin üstündeki yüklerin kaldırılması, fiyatların-ücretlerin piyasaya bırakılması ve sosyal devlet anlayışının sona erdirilmesi planlanır (Boratav, 2013: 200). Uluslararası rekabet, emeğin değersizleşmesini gerektirdiği ölçüde ekonomik ve toplumsal sorunları yerleşik kılar (Kepenek ve Yentürk, 2001: 302). 1999 sonrasında neoliberalizmin derinleştirilmesi, artı-değeri üretme ve artı-değer oranını artırmanın baskısını meydana getirir (Karahanoğulları, 2009: 208). Bu baskı da esasen en çok emeğin durumunu güçleştirir.

Neoliberal dönem toplumsal güç ilişkilerinde kimi değişimleri beraberinde getirir. İktidar bloku içinde finans kapital hegemonik konuma gelir. TİSK veya TOBB'dan ziyade TÜSİAD sivrilirken sanayi burjuvazisi finans kapitale ram olur (Savran, 2004: 30). Diğer taraftan Anadolu burjuvazisi 1980'lerden itibaren vitrin önüne çıkarak kendini din üzerinden de gösterir (Ahmad, 2014: 245). Bu itibarla burjuvazi içindeki bölünmeye yeni bir düzlem eklenir. Batıcı/laik burjuvazi-İslamcı burjuvazi şeklinde tezahür eden bu düzlemin, toplumsal anlamda bir yaşam tarzını öne alan bölünmeden farklı olarak ekonomik ve siyasal merkezli olduğuna dikkat çekilmelidir (Savran, 2004: 33; Tanyılmaz, 2014). Batı'yla bütünleşmeye taraftar olan finans kapital önderliğindeki Batıcı büyük burjuvazi karşısında, sermaye biçimi finans kapitale dönüşmeye başlayan İslamcı burjuvazi, İslam dünyasını hedef olarak belirler. Temel çatışma ise kredi, pazar ve destekler odağında toplanır. Kısacası, finans kapitaler (burjuva-burjuva) çatışması toplum içindeki bölünmeleri kullansa da meselenin tözünde iki finans kapital blokunun mücadelesi uzanır¹⁰ (Savran, 2004: 34).

Politeia'da Siyasal 'Biçimler'e Bürünen Toplumsal Güç İlişkileri ve Stratejik Seçiciliğin Diyalektiği

Politeia, toplumsal ayrışmalar ve güç ilişkileri üzerinde yükselirken, toplumsal ilişkilerin kurumsallaşmasıyla veya kurumsallaşmış toplumsal ilişkilere direnç gösterilmesiyle siyaset düzleminde dolayimler -örgütlenmeler, müdahale ve düzenlemeler- gözlenmekte, toplumsal güç savaşimleri siyasal mücadeleler biçiminde de kendini dışı vurmaktadır.

i) Kuruluş ve Etatizm Dönemlerinde Siyasal Düzlemde Yüze Vuran Toplumsal Güç İlişkileri

Bir milli burjuva devrimine dönüşen kuruluş süreci saltanatın yanı sıra Hilafeti de ilga etmişti (Timur, 2018: 235). Cumhuriyet'in ilanı bağlamında ortaya çıkan cumhuriyet tartışmaları ise rejim meselesinin tezahürlerinden birini sunmuştu¹¹. Sarayın ve İstanbul burjuvazisinin teslimiyet gösterdiği Mütareke Dönemi'nde (Ahmad, 2014: 63-64, 71) bir iktidar boşluğuyla belirginleşen kriz, Milli Mücadele'de Türk-Müslüman burjuvazi ve büyük toprak unsurları gibi toplumsal kümeleri öne çıkarmış ve burjuvazinin ekonomik ve siyasal düzlemlerde stratejik seçiciliğe yön vermesine dönük makas geçişi tamamlanmıştı. Bunlardan da önce 19. yüzyılın sonlarından itibaren, kapitalizmin geliştirilmesi prensibi adeta silinmeyecek bir şekilde stratejik seçiciliğin temeline kazanmıştı.

Osmanlı'nın Uzun 19. Yüzyıl'ından itibaren gözlenen kapitalizmi destekleme yönelimi, kuruluş evresine bakıldığında da siyasal düzenlemelerin kapitalist mülkiyet ilişkilerini esas almasıyla berraklaşmaktadır (Schick ve Tonak, 2003b: 359–360). Yeni bir siyasal hukukun gereklerini yerine getiren Medeni Kanun (Berkes, 1973: 470) bu anlamdaki temel müdahaledir. Bu düzenleme ile özel hukuk, kapitalist üretim tarzı ile örtüştürülmektedir. Kanun'la toprakların tam anlamıyla meta ilişkisine sokulması (bkz. Küçük, 1985: 240), stratejik-ilişkisel terminolojiye tercüme edilirse, toplumsal güç dengesinin reorganize olup siyaseten katlaşmasını anlatmakta, iktidar blokunun siyaseten kazandığı biçimin silueti ise bu müdahale ile görünür hale gelmektedir. Kuruluştaki reform programı da temele inen bir devrime yönelmemekte, mülkiyet ilişkileri değişimlerden istisna tutulmaktadır (Zürcher, 2014: 257). Bu anlamda aşar vergisinin kaldırılması¹² yanında, toprak rejiminin korunması gibi pasif bir müdahale yeni rejimin stratejik seçiciliğinin, küçük çiftçilerin ötesinde esasen büyük toprak unsurları ve toprak mahsullerine ilişkin dolaşım sürecini üstlenecek ticaret sermayesinin çıkarlarını öne alan triaj anlayışını göstermektedir.¹³

Takrir-i Sükûn momenti de siyasal müdahaleler bağlamında toplumsal güç ilişkilerini izlemeye imkan verir. Bu müdahale çerçevesinde 'sağ muhalefet' temizlenirken, İstanbul merkezli 'komprador' ticaret burjuvazisinin gücü azaltılarak Anadolu burjuvazisinin önü açılır (Küçük, 2006: 23). Bu momentte emeğin üstüne de gidilir. Mesai Kanunu tasarısı Teşvik-i Sanayi Kanunu karşısında akim bırakılırken Amele Teali Cemiyeti kapatılır (Toprak, 2016: 329). Etatist dönemde Türk Ceza Kanunu'nun 141. ve 142. maddelerinin revize edilerek bu maddelere bilinen şekillerinin verilmesi, keza örgütlenme ve sendika haklarına bigâne İş Kanunu'yla grevin yasaklanması (Küçük, 2006: 51; 68), 1938'deki Cemiyetler Kanunu vasıtasıyla kolektif haklara yönelik kısıtlamalar

getirilmesi gibi düzenlemeler, bu döneme de Takrir-i Sükûn'un gölgesini taşır. Sıkıyönetimler, millileştirmeler ve Teşvik-i Sanayi Kanunu; etatist dönemdeki korumacı politikalar ve sanayileşme planları da stratejik seçicilik noktasında burjuva sınıfının kurmay başkanlığını yaptığı iktidar blokundan akisler sunar.

Devlet projesi açısından konu irdelendiğinde, kuruluş dönemi öncesi saydamlaşan hegemonya ve devlet krizinin üstüne milli egemenlik stratejisi ile gidildiği görülür. Kuruluştaki devletin çoğunlukçu bir espriyle kuşanması, çarpıklaştırılmış Rousseaucu bir 'genel irade' yorumuyla birleşince, aslında Uzun 19. Yüzyıl'dan beri kendini hissettiren rejim meselesine yeni bir düzlem daha yaratır. Meclis çoğunluğunun egemen(lik)le bir ve aynı şey olarak kabul edilmesi, egemenliğe kayıt düşülemeyeceği akidesi üzerinden bir tarihsel blok kurma yolunu açar. Çoğunlukçuluk tezinin massedildiği devlet projesi bu minvalde iktidar bloku ve bu bloku temsil eden rejimin stratejik seçiciliği açısından elverişlilik sağlar.

Siyasal düzenlemelerin temelleri noktasına bakıldığında cumhuriyetçilik ve milliyetçilik prensipleri bakımından büyük bir anlaşmazlık gözükmez (Ahmad, 2014: 81). Rejimin tavrı cumhuriyetçilik ya da laiklik prensiplerinde son derece netken, devletçilik kavramının elastikiyeti çeşitli mücadelelere alan açar (Nedim, 1933: 17). 1930'larla birlikte yürürlük kazanan etatist politikalar, devlet projesinin ana karakterini değiştirme ihtimali taşıdığı üzere, devlet projeleri mücadelelerinin alt düzeyinde devletçilik projeleri kavgalarına sebep olur. Devletçilik üzerindeki çekişme, aynı zamanda bu politikaları kendi menfaatleri doğrultusunda yönlendirmek isteyen egemen kesimin iç çelişkilerinin de dışı vurumunu imler (Küçük, 2006: 60). Bununla beraber 1929 Krizi sonrası toplumsal gücünü tahkim eden burjuvazi çıkarlarıyla kristalize olan rejimin stratejik seçiciliği, tasfiye edilen *Kadro* çevresinin görece radikal devletçilik anlayışına ise müsaade etmez. Diğer taraftan krizin vurduğu tarımsal ihracat odaklı ekonomi politikasından avantaj sağlayan toplumsal güçlerin zayıflaması, Serbest Fırka'nın kuruluşuna da rejim aleyhtarlığına set çekmek amacıyla kapanışına (bkz. Sencer, 1971: 148; Timur, 2018: 175–178) da ışık tutar. Güç dengelerindeki değişimin stratejik seçicilikteki değişimi tetiklemesi ve toprak unsurlarının stratejik seçicilikten görece dışlanması bu anlamda rejim üzerinde çekişmeler şeklinde karşılık bulur.

ii) Savaş Yıllarından Planlı İthal İkameci Döneme Siyasal 'Biçim'deki Toplumsal İlişkiler

Savaş yılları ekonomi ve siyaset düzlemlerinde tezahür eden bir krizle kendini tanıtmaktadır. Bu yıllar, rejim ölçeğinde sorunlara dönüşen Millî Korunma

Kanunu, varlık vergisi, toprak mahsulleri vergisi, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu gibi iktidar blokunda çatlamalara yol açan müdahalelerle karakterizedir. Keza, bu aralıkta gerek açılışı gerek kapanışı toplumsal mücadeleler referansı ile anlaşılabilir bir hamle olan Köy Enstitüleri, kent burjuvazisi-küçük çiftçi gibi toplumsal kesimlerin sesini duyuran, ancak kriz yıllarında rejimin stratejik seçiciliğinde kendine tekrardan daha fazla alan yaratan büyük toprak unsurları gibi toplumsal güçlerde kaygı uyandırıp, stratejik seçiciliği aşamayarak akim kalan bariz bir müdahaledir.¹⁴

Çıkarları ithalatta ve tarımsal ihracatta toplanan kesimlerin kriz yıllarında güçlenmesi, dış reflekslere duyarlı bir rejime yönelimi kolaylaştırmaktadır. Savaş sonrası konjonktüründe çok partili düzene geçmekte ve güçlenen burjuvaziyle büyük toprak unsurları Demokrat Parti’de temsil edilmektedir (Sencer, 1971: 225). Bu evrede ortaya atılan Truman Doktrini ABD’yi Türkiye’nin hamisi yapmakta (Dodd, 2016: 74), Türkiye’nin Batı Bloku’na dâhil olması da antikomünizmi siyasal müdahalelerin referans merkezi olarak resmileştirmektedir. *Politeia*’nın siyasal veçhesi, savaştaki kriz yıllarında yeniden şekillenen güç ilişkilerinin yön verdiği stratejik seçicilik vasıtasıyla toplumun statikleri lehine, alt sınıfları aleyhine bir çerçeve çizmektedir. Bu anlamda sosyalist partilerin yanı sıra, tekellilik karşıtı bir çizgiyi savunarak küçük sermayenin temsiline soyunan Millet Partisi de rejimde yaşam şansı bulamamaktadır (bkz. Teziç, 1976: 275–276). Bu dönemde siyasal planda retorikte örgütlenmeler desteklenirken pratikte ise bunlar işlevsiz bırakılmaktadır (Bianchi, 1984: 141). İşçi haklarına dair düzenlemeler, Tanör’ün değindiği üzere, ancak göstermelik bir destek izlenimi vermektedir. Sendikalar bir azınlık için kabul edilirken, grev hakkı tanınmamaktadır. 1947 tarihli Sendika Kanunu, sendikalar için siyaseti yasa dışı ilan ederek ‘milli menfaatlere aykırı eylem’ yasağı da getirmektedir (Tanör, 2017: 347). Rejimin stratejik seçiciliği bu meyanda, çok partili hayatın komünizm karşıtlığında boy ölçüşülen ‘ikiz partili’ hayata dönüşmesinde (bkz. Tanör, 2017: 349) izlenebilmektedir.

1946 sonrası devrede devlet projesi kapsamında değerlendirilebilecek, sınıf mücadelelerini yansıtan ve rejim meselesi çatısı altında irdelenebilecek çeşitli projeler de tasarlanır. Türkiye’nin düzenine ilişkin Doğu-Batı düalizmini eksen olarak bir İslamcılık tartışması yürüten *Büyük Doğu* çevresi, bu süreçte Tanzimat’tan itibaren yapılan reformların toplumu bozduğunu, çarenin ise toplumun tüm kompartımanlarında İslam’ın kaim hale getirilmesinde olduğunu savunarak (Büyük Doğu, 1947: 2) bu doğrultuda bir ‘başyücelik’ rejimi kurgular (Büyük Doğu, 1951). Ekonomi politik ışığında ele alındığında proje, küçük burjuva-küçük sermaye özelemlerini yansıtan bir tarzda işlenir. Bankaların, rejimin gerekleri doğrultusunda kontrol altında faaliyet göstermesi istenen projede faiz yasaklanır (Kısakürek, 2012). 1950’lerin sonuna doğru siyaseten

enerjik ve tutucu küçük burjuva projelerine nazaran toplumsal güç dengelerinin hayata geçme şansı verdiği bir proje daha boy gösterir. *Forum* çevresinden yükselen ve Feyzioğlu'nun dergideki yazıları alt alta konunca ortaya çıkan taslak 1961 Anayasası'nda ifadesini bulur (Küçük, 2017: 377).

iii) Planlı İthal İkameci Dönemin Siyasal Düzleminde 'Biçim' Kazanan Toplumsal Güç İlişkileri

1961 Anayasası siyasal ve toplumsal mücadelelerin hatlarının koyulaştığı bir müdahale olarak dikkat çekmektedir. 27 Mayıs ve Anayasa öncelikle büyük sermayenin iç tutarsızlıklarının çözümüne destek olmaktadır (Tanilli, 2007: 93). Planlı dönemle TOBB'dan kurtulan sanayi çevreleri TİSK ve TUSİAD'la TOBB'un gücüne gölge düşürerek siyasal planda nihayet egemen duruma geçmektedir ¹⁵(Bianchi, 1984: 259). Stratejik seçicilikte de kumanda merkezine yerleşen büyük burjuvazi özellikle yeni anayasa ve planlama üzerinden yoğun bir şekilde tartışılan rejimin perspektifini değiştirmektedir.

27 Mayıs sonrası egemen sınıflar içinde büyük burjuvanın öne çıkması karşısında, kırsaldaki küçük üreticiler ve kentte güçlenen emekçiler direnç odakları haline gelmekte ve bu kesimleri temsilen çeşitli partiler türemektedir (Sencer, 1971: 278–279). Yeni Türkiye Partisi ve MHP gibi partilerin görünür olması da toplumdaki çelişkilerle irtibatlanmaktadır (Sencer, 1971: 344, 359). Büyük sermaye ile geleneksel küçük burjuvazi, küçük sermaye ve tarım kesimleri arasındaki gerilim de 1970'te Milli Nizam Partisi ve Demokratik Parti'nin kuruluşuyla mahsullerini vermektedir (Schick ve Tonak, 2003a: 386). Diğer taraftan, ikincil topluluklar açısından planlı dönem bir zenginlik kaynağı olmakla beraber siyasallaşan ve örgütlenen çıkarlar, katılım ve bölüşüm bunalımlarını yanında getirmektedir (Bianchi, 1984: 142–143). Adalet Partisi bünyesinde toplanan iktidar blokunda, Bianchi'nin (1984) işaret ettiği üzere, çıkar çatışmaları kaynaklı çözülme semptomlarının izlendiği 12 Mart öncesinde, temsil düzleminde korporatif anlamda çıkarı yeterli düzeyde tatmin edilmeyenler, çoğulcu kanallara meylederek buradaki örgüt veya partilere kaymaktadır. Sanayicilerin farklı kuruluşlarda örgütlenmesi yanında Anadolu sermayesi, Adalet Partisi'nden ayrılanlarla iş birliğine yönelmektedir. Esnafın korporatif tatminsizliği radikal tepkiler ve küçük partilere rağbet ile neticelenmekte, kentli profesyonellerin memnuniyetsizlikleri de onları çoğulcu kanallara sevk etmektedir. Böylece, toplumdaki farklılık ve bölüntüler, toplumsal gerilimleri alevlendirmektedir (Bianchi, 1984: 280).

İktidar bloku içinde ve toplumun geri kalanındaki çalkantılar karşısında 12 Mart, bu çevrelerdeki mücadelelerden süzülen bir müdahale olarak biçimlenmektedir.

Bu müdahale, iktidar bloku içindeki tarım burjuvazisi ve büyük toprak unsurları; iktidar bloku dışındaki küçük burjuvazi ve emekçiler karşısında, stratejik seçiciliğin büyük sanayi burjuvazisini gözetten temel karakteristiğini anlatmaktadır. Bunun gibi iktidar bloku içindeki kırılmaların, siyasal süreçlerdeki olumsuz etkisini kompanse etmek için devreye sokularak siyasal (ve toplumsal) iktidarı güçlendiren 1971-1973 evresindeki anayasal düzenlemeler ise, 1960'ların sonunda başlayan krizden çıkan ve büyük burjuvaziye gözetten stratejik seçiciliğin nasıl bir biçim kazandığını somutlaştırmaktadır (bkz. Soysal, 1997: 77–79; Tanör, 2017: 414–418; Teziç, 1976: 304). Son değerlendirmede krizin başlangıcından toplumsal güç dengelerinin test edildiği 12 Mart'a kadar emekçiler, kır burjuvazisi, büyük toprak unsurları, küçük sermaye-küçük üretici ve büyük burjuvazi arasında stratejik seçiciliğe hakim olup rejime yön verme mücadelesi sürmektedir. Buna karşılık 12 Mart 1971'den 1973 Seçimlerine kadar büyük burjuva açıkça rejimin stratejik seçiciliğinde belirleyici olmaktadır.

Aslında 1970'lerin başlarında eşraf, geleneksel toprak unsurları ve tefeci sermayesi gibi toplumsal kesimler, kapitalizmin yeni rasyonalitesine karşı hummalı bir savaşım verir. Öyle ki ortaya çıkan durumu kabullenmek bu kesimler için tabi hale gelmek anlamındadır (Gevgilili, 1989: 93). Rejim sorununun sinir uçlarından birini oluşturan İslamcılığın yükselişi de Toprak'ın (2003) parmak bastığı gibi, bu dönemin yapısıyla örtüşür. Siyasal İslam büyük sermaye ile örgütlü emek arasında sıkışan 'küçük adam'ı celbeder. Çoğulcu dinamikler bu minvalde, rejimle sorunu olan ve sanayinin kıyısında kalan sosyo-ekonomik kümeden destek alan siyasal İslam'ın depreşmesine katkı sunar (Toprak, 2003: 249–254). Kapitalizm altında gelişen bölgelerde kültürel ayrışmalar, statü kayıpları yaşanırken, kapitalizmden mağdur olan zanaatkâr ve esnaf gibi küçük burjuva, din ekseninde saf tutarak bir direniş merkezi oluşturur (Yücekök, 1983: 85).

Öte yandan planlı ithal ikameci dönemde siyasal biçimdeki toplumsal mücadeleler, rejimi sorunsallaştırıcı bir nitelik gösteren çeşitli devlet projelerinde de kendini duyurmaktadır. Bu durum, bir anayasa metni şeklinde tasarlanarak bir askeri müdahalenin ardından yürürlüğe girmesi planlanan '9 Martçı' projede (bkz. Gürkan, 1986: 231–249), en bariz örneklerinden birini bulur. Bu proje 'Marksist olmayan bir sosyalizm'e bir tür 'Kemalizm' görüşünü aşılıyarak küçük burjuva radikalizmini yansıtır. Diğer taraftan devletin resmi projesi de 12 Mart öncesi iktidar bloku tarafından yenilenmek istenir. Adalet Partisi çevresinin benimsediği devlet projesi önerisi, Celal Bayar'ın tezlerinde rafineleşir. 27 Mayıs öncesi büyük burjuva egemenliği açısından değersizleştirilen ve 1961 Anayasası dolayısıyla ıskarta edilen 'çoğunlukçu' fikirleri ortaya döken bu tasarının (bkz. Tanör, 2018: 108–110), iktidar blokunun çalkantı yaşadığı

bir evrede öne sürülmesi, toplumsal güç ilişkileri karşısında egemen kesimin hegemonya boyutunu arka planda tutarak yönetebilme emellerine ışık tutar. Bir diğer yandan *Büyük Doğu* projesine yakın bir yerden kalkan Necmettin Erbakan'ın bu dönemdeki tezleri konu bağlamında irdelenebilir. Çoğunlukçu bir görüşe yakınsayan bir *demos* motifi, bu tarz bir projeyi baştan sona kateder. Bu tasarım çerçevesinde 'anayasanın üstünlüğü' prensibi, yerini Erbakancı bir demokrasi anlayışına ve yarı-temsili düzene bırakır (Tanör, 2018: 104–106). Son muhasebede bu projeyi de toplumda egemen kesimler dışındaki küçük burjuvazi-küçük sermaye gibi grupların hasretlerine hamletmek mümkündür.

12 Eylül'ün hemen öncesinde de rejim için alternatif devlet projelerini yansıtan çeşitli tasarımlar tartışmaya açılmaktadır. *Tercüman* gazetesinin *Siyasal Rejimin İşler Hale Getirilmesi, Anayasa ve Seçim Sistemimiz* isimli 'Kuvvetli İcra Semineri' (Velidedeoğlu, t.y.: 37–72) organik krizden çıkış yollarını arayan iktidar blokunun ihtiyaçlarından çağrışımlar içermektedir. Aynı süreçte *Yeni Forum* dergisi ise '*Rejim ve Anayasamızda Reform Önerisi*'yle (Tanör, 1994: 69–73) devlet projesi alternatiflerini çeşitlemektedir. Nihayetinde 1980 öncesi stratejik seçiciliğe-rejime biçim ve yön vermek isteyen toplumsal güçlerin mücadelesi, güç dengeleri uygun koşulları yaratmadığı üzere, formel-demokratik kanallar içinde bu anlamda tam bir neticeye varamamaktadır.

iv) Neoliberal Dönem ve Sınıfsal İlişkiler 'Tözü'nün Siyasal 'Biçimler'e Dönüşümü

12 Eylül öncesi stratejik seçicilik bağlamında konumunu koruma mücadelesi veren büyük burjuvazi toplumsal güç dengeleri açısından sorunlar yaşamaktadır. Ancak 1970'lerin sonundaki krizden çıkan ve 12 Eylül sonrası netleşen toplumsal güç kompozisyonu, 12 Eylül'le beraber yeni bir siyasal düzenleme çerçevesi ortaya çıkarmakta, stratejik seçicilik açısından sermaye rakipsiz biçimde ana aktör pozisyonuna geçmektedir. Bu itibarla 12 Eylül sürecindeki siyasal müdahalelerle kapitalizmin kitleselleşen muarızları etkisizleştirilirken, ihracat temelli birikimi gerçekleştirecek düzenlemeler yürütülmekte, nihayetinde egemen sınıfın ideolojik, sermayenin ise yapısal rasyonalitesi harmonik hale getirilerek (Ercan, 2004: 24) 'üstyapı', 'altyapı'yla bağdaşacak bir şekilde dizayn edilmektedir (Savran, 2004: 28).

Neoliberal dönemin siyasal düzleminde İslam etrafında da bir canlılık gözlenmektedir. Bu kıpırtının sadece ideolojik bir boy atma olmadığı, ekonomik ve siyasi etkenlerin birleşiminden açığa çıktığı ise ıskalanmamalıdır (White, 2008: 380). 1990'larla beraber siyasal İslam, küçük burjuvazi-küçük sermayenin yanında kentteki en aşağı tabakaların da temsiline soyunmaktadır. İslamcılık, Refah Partisi öncülüğünde güçlenirken 'Adil Düzen' perspektifi buna destek

sağlamaktadır (Zürcher, 2014: 424–425). Laik-Batı yanlısı sermaye temsil kapsamında bir krize girdiği anda ise süreç, siyasal planda başka bir noktaya atlamakta, 28 Şubat'la burjuva içi çatışmanın Laik-Batı yanlısı sermaye lehine çözülmesi amaçlanmaktadır (Savran, 2004: 34–35). Bu anlamda 28 Şubat sürecinde, rejimin Batıcı burjuva karakteristiğini yansıtan stratejik seçiciliğini aşamayan İslamcı burjuvazinin mücadelesi, rejimi türbülansa sokmakta, İslamcı burjuvazinin giderek güçlenmesi ise stratejik seçiciliğin istikrarını bozmaktadır. 2000'lerden itibaren ise toplumsal güç ilişkilerine paralel olarak stratejik seçicilikte de dengeler görece olarak değişmektedir. Bu doğrultuda toplumsal-siyasal iktidar ilişkilerindeki ana desen, siyasal iktidara kavuşan İslamcı burjuvazi ile Batıcı burjuvazi arasındaki burjuvazi içi mücadeleyle bezenmektedir (Savran, 2016: 13–14).

Siyaset düzlemine sığmayan toplumsal mücadeleler, neoliberal dönemde de rejimi sorunsallaştıran bir tarzda tezahür eden muhtelif devlet projelerinde maddileşir. 1990'lara damga vuran Adil Düzen (Erbakan, t.y.) projesi bu anlamda dikkat çekici bir taslaktır. Bu projeyle *politeia*'nın direnç odaklarını bir noktada toplama amacı gözlenir. Kentlerdeki en alt tabakalara özen gösterilse de projenin temel yapı taşında küçük burjuvazi, küçük sermaye ve özellikle tekellerle Batıcı burjuvazi dışındaki büyük sermaye vardır. İslam referansını taşıyan bu projenin, Batı ve tekellerle karşıtlığı, yeterli miktarda faizsiz kredi ve beyan esaslı vergi sistemi gibi vurguları, projenin hangi toplumsal kümeleri temsil eden bir stratejik seçicilik biçimi arzuladığını ortaya koyar. Benzer şekilde bu süreçte gündeme gelen Medine Sözleşmesi projesi de kimlik esasları üzerinden kendini ifade eder. Abdurrahman Dilipak'ın tepe noktalarını billurlaştırdığı bu projede (bkz. Sever ve Dizdar, 1993: 393–415) değişim isteyen güçlerin, etnik-dini bileşenler yanında TÜSİAD hariç büyük sermaye, bilhassa MÜSİAD olduğu ilan edilerek (Sever ve Dizdar, 1993: 402–403), projenin maddi temellerine ışık tutulur.

Yeni sağ bir bağlamda sivrilen 1980 sonrası dönemin resmi devlet projesi ise neoliberal ve siyaseten 'güvenlikçi' bir rasyonaliteye yaslanmaktadır. Tekellerle sermayeyi destekleyen proje, devlet organizasyonu açısından da -stratejik seçiciliğin cisimleştiği 12 Eylülcü organik kanunlar ve 1982 Anayasası vasıtasıyla-Tanör'ün değindiği gibi yürütme ve askeri bürokrasiye görece bir güç vermektedir (1994: 115–163). Washington Konsensüsü ile dışarıdan revizyona sokulan projenin 'küreselleşme' kontrastı artırılmaktadır. Sovyetler Birliği'nin çöküşü ise projenin temel bloklarından biri olan antikomünizmin yarattığı boşluğun doldurulmasını gerektirmektedir. Bu minvalde demokratikleşme, AB'ye katılım, kimliklerin vitrine konması gibi unsurlar dile getirilmektedir. Asker-sivil bürokrasi yergisini keskinleştirerek rejimi tartışmaya açan ve sivil toplum 'görünümü'nde

sermayeyi öne çıkarmak isteyen İkinci Cumhuriyet projesinin de bu dönemde ortaya atıldığı dikkatlerden kaçmamaktadır.

Süreç içerisinde resmi devlet projesinde dış kaynaklı tadilatlarla ‘yapısal uyum’ belirginleştirilip demokrasi söyleminin altı çizilir (bkz. Güler, 2005: 109–136). Muhafazakâr demokrasi/ılımlı İslam eksenli alternatif projeler de kimlikler üzerinden ve bürokrasi-sivil toplum çelişmesini öne koyan bir ‘demokrasi’ vurgusuyla (bkz. Akça, 2018: 50) 2000’lerle beraber resmi projeye rekabete başlar. 1990’lardaki ve 2000’nin başındaki, ekonomik çöküntüden tetiklenip *politeia*’nın siyasal ve ideolojik planlarını kuşatan krizler ise rejim tartışmalarını şiddetlendirir. Neticede, içerideki toplumsal güç ilişkilerine uluslararası finans kapitalin de müdahil olmasıyla, finans kapitalin egemenliği devlet projelerine taşınır. Bu anlamda gerek ekonomik gerek ideolojik cephelerdeki stratejik seçiciliğe nüfuz etme rekabeti, devlet projeleri mücadeleleri üzerinden siyasal planda yüzeye vuran etkileşimli ve çok boyutlu bir rejim sorunu olarak tezahürlerini gösterir.

Politeia’da Toplumsal Güç İlişkilerinin İdeolojik Mücadele ‘Biçimleri’ne Dönüşümü ve Hegemonya Süreçleri

Rejimin ideolojik veçhesi onun ayrılmaz bir parçasını oluşturmakta, her *politeia*’nın temelinde stratejik seçici ideolojik konturlar uzanmaktadır. Rejimin ideolojik cephesindeki mücadeleler ise bir noktada toplumsal güç ilişkilerinde egemen ve alt sınıfların maddi varoluşlarıyla irtibatlanmaktadır¹⁶. İdeoloji aynı zamanda hegemonya sürecinin de anahtar bileşenini anlatmaktadır. Bir tarihsel bloktan söz edilmek isteniyorsa, hem bağımlı sınıfları hegemonik sınıfa bağlayan hem de hegemonik kümeleri kaynaştıran ideolojinin, arabuluculuk ve garantörlük işlevleri hegemonyaya hizmet etmek durumundadır (Tünay, 1993: 14).

Türkiye’nin *politeia*’sı da toplumsal mücadelelerin ideolojik mücadelelere dönüşmesi sürecinden istisna değildir. Bu itibarla rejimin ideoloji düzleminde, kuruluş süreci öncesi Batılı pozitivizm düşüncesi öne çıkmaktadır (Timur, 2018: 112). Kuruluşta ise ‘hakimiyet-i milliyet’ fikri, milliyetçilik ve cumhuriyetçilikle ifadesini bularak ideolojik katlaşmaya eklenmektedir. Bir taraftan sınıflar yadsınırken diğer taraftan sınıf mücadelelerine set çekmek amacıyla dayanışmacılık retoriği kullanılmaktadır. Bu anlamda milliyetçilik, laiklik ve halkçılık prensipleri birlik beraberlik yaratmak yolunda din fanatizmine ve sınıf mücadelelerine doğrultulmaktadır (Timur, 2018: 232). Sınıf ilişkileri halkçılıkla stabil tutulabildiği üzere, bu prensip ideolojik anlamda bir burjuva aparatı olarak memnuniyet sağlamaktadır (Ahmad, 2014: 81). Esasen Kemalist tutum, sınıfları

görmemeye çabalayarak görünüşte tüm sınıflara eşit mesafede kalılabileceğini varsaymakta (Küçük, 2006: 879), kuruluştaki Kemalist hegemonya projesinin esprisi ise dışlanmış tüm unsurları ulus inşa etme vaadiyle kendine entegre etmeye dayanmaktadır (Çelik, 2009: 227). Nihayetinde burjuva ve pre-kapitalist unsurlardan oluşan iktidar koalisyonunun 'tek-ulus' stratejisi altında bu tarzda bir ideolojik mücadele yürütmesi, bu koalisyonun maddi temellerinin ihtiyaçlarına ideolojik açıdan cevap vermektedir.

Etatist dönemde de böylesi bir çabanın izleri seçilebilir. Ancak tek partili devreye dönük klişe suçlamalar Yalman'ın işaret ettiği gibi etatizmin, bir hegemonik proje anlamında başarılı olmadığını gösterir. Sonuçta, etatist hegemonya projesi 'tek-ulus'u gerçekleştiremediği ölçüde, 'anti-elitist ve anti-etatist' retoriği Demokrat Parti'nin kendi hegemonya projesi için işlevsel hale getirir (Yalman, 2004: 55–56). Bu minvalde Demokrat Parti uğrağı sağ popülist bir zemin oluşturup, Kemalizmden yakınan kitlelerin temsiline imkan vererek Kemalist 'ayrışmamış ve homojen bir toplum' mitosuna karşı 'demokrasi' efsanesinin ortaya çıkmasıyla kendini tanıtır (Çelik, 2000: 196–197). Bu anlamda savaş sonrası yeni bir dengeye kavuşan iktidar kompozisyonu, yeni bir ideolojik hamle ile stratejik seçiciliğin ideolojik planını revize eder. 'Karşı-ihtilal' retoriğine mukabil, yöneticilere 'yeter' diyerek 'sözü millete' bırakan 'Beyaz İhtilal'ci bir ideolojik mücadele, ticaret burjuvazisi ve büyük toprak unsurlarının toplumsal mücadelesi ve bunlara eklenen küçük çiftçiler ve kentteki emekçilerle anlamını bulur.

Planlı döneme bakıldığında ise 'kalkınma' ve 'plan' hedefleri, her ne kadar gerçek bir hegemonya kurmaya yönelik bir vasat oluştursa da pratik açıdan fırsatların değerlendirildiği söylenemez. 1970'lerde ise ekonomik-korporatif uğraklar zaten aşılamayacak konuma gelir. Kısacası yeni bir tarihsel blok meydana getirmek, bu etapta rejimle beraber hegemonya araçlarını da revize etmeye zorlar (Yalman, 2004: 61–62). Gramsciyan bir bakışla (bkz. Gramsci, 1992: 210) yorumlanırsa, kalbinde hegemonik bir bunalımın bulunduğu bir temsil krizinin kızışması 1970'leri anlatır. Burjuvazinin, aşağı tabakalara karşı tek-ulus şeklinde toplumsal bir bütünlük oluşturacak ideolojiyi üretememesi ise hegemonik yetersizliği açıklar (Tünay, 1993: 18). Bu doğrultuda planlı dönemde emeğin görece güçlenmesi ve egemen sınıflara karşı küçük burjuvazi içindeki radikallerle sorunlu da olsa bir ilişki kurması, rejim ölçeğinde 'ilericilik-gericilik', 'komünizm-antikomünizm' karşıtlığı biçimlerindeki ideolojik mücadelelere de ışık tutar.

Süreç içinde, 1960'lardan itibaren beliren devinimler toplumda ideolojik olarak İslamcılığın yükselişiyle de karşılık bulur. Milli görüş, ast bir konumdan öteye

geçemeyen Anadolu tüccar sermayesini, büyük burjuvazi aleyhine ‘masonluk-iş birlikçilik’ retoriğiyle bir araya getirir (Sencer, 1971: 365). Bu evrede milli görüş Kemalizmle beraber muhafazakârlığı da hedef alır (Tuğal, 2016: 74). Çiftçi ve tarım burjuvazisini ikincilleştiren MSP, büyük burjuva açısından da aşırı bir ideolojik voltaj sergiler (Sencer, 1971: 373). Sürdürülen ideolojik ve ekonomi politik seyir ise milli görüşü iktidar blokunu temsil edebilecek kapasiteden mahrum bırakır. Türkiye’de rejimin temeliyle mücadele eden bir çizginin 1970’ler bazında hegemonya kuramaması ise tek başına ajitasyon ve dinin buna muktedir olamayacağını gösterir (White, 2008: 362).

İslam, hegemonya kurmakta işlevsel bir ideolojik aparat vasfı gösterememekle birlikte, kapitalist gelişmeye yönelik reaksiyonun sosyo-politik tezahürünü oluşturur. Ancak ironik olarak burjuva partilerin siyasal destek tabanı açısından manipüle ettikleri bir bağlam da sunar (Tünay, 1993: 17–18). Büyük burjuvazi, kendi kabuğunu kıramayan küçük sermayeye üstün geldiği ölçüde ise rejim üzerinde ‘laik-dinci’ ve ‘Doğu-Batı’ eksenlerindeki ideolojik mücadele keskinleşir. Öte yandan, dönemin hegemonik bunalımı ideoloji açısından asli unsur olan Kemalizmin erozyonunu bulgular. 1960’ların sonundan itibaren despotik gücün artması da Kemalist ideolojinin kitlesel çekim gücünü kaybetmesini imler (Küçük, 2006: 577).

1970’ler biterken iktidar blokunun yeni bir hegemonya çerçevesine ihtiyacı olduğunun belirginleşmesi gibi, yeni hegemonya girişiminin dayanağında demokratik esasların bulunmayacağı da kesinleşmişti. Yeni strateji sınıfsal siyaseti aşmak mecburiyetindeydi (Yalman, 2004: 65). Nitekim krizi harekete geçiren ekonomik çöküntü, toplumdaki direniş odaklarının bir şekilde sermayeye raptedilmesini gerektirdi (Küçük, 2006: 163). 1970’lerin sonundaki organik krizin ardından büyük sanayi burjuvazisinin egemen sınıflar içinde hegemonik unsur şeklinde belirmesi, neoliberal evredeki yeni katılmanın ve 12 Eylül’ün peşi sıra kendini gösteren tekelci burjuva hegemonyasının (Gülalp, 1993: 25) habercisiydi. 12 Eylül’ün solu İslam’la dengeleme çabası ise meyvesini köktenci bir ideolojinin yeniden dirilişi anlamında ideoloji düzlemini koşullayarak verdi. İslamcılık, pantürkizmle ittifaka giderek yeni sağ ideoloji çerçevesinde başat bir mevki kazandı (Tünay, 1993: 19–20).

Hegemonya krizi, 1990’ları da yakalayan kavram oldu. Kemalizm bu aralıkta toplum kesimleri arasındaki tutunum işlevini yitirerek çöktü (Çelik, 2000: 193). Diğer yandan 1990’ların başında ANAP içinde gözlenen çelişkilerin mayalanmaya başlaması gelecekteki hegemonya buhranlarına katkı sundu. Burjuvazinin iç çelişkileri ANAP’ta liberaller ve milliyetçi muhafazakârlar mücadelesinde cisimleşti. Nihayetinde 28 Şubat’a varacak olan süreçte, Sezarist çözümler

için koşullar olgunlaştı (bkz. Tünay, 1993: 26). Toplumdaki muhtelif çıkarların uzlaştırılması sorunu, kimi çıkarları nötrleştirerek bütünlüğü sağlayacak bir ideolojinin ortaya konamamasıyla kendi haline bırakıldı, dahası Batıcı-laik ve İslamcı şeklinde bölünen iktidar bloku kendi içindeki ideolojik mücadelesini çözemedi (Tünay, 1993: 27). 28 Şubat'ın ardından, düzene cepheden karşı çıkan İslamcılık yükselip, bazı muhafazakârları da içine katarak tabandaki gücünü yaygınlaştırdı (Tuğal, 2016: 28). Muhafazakâr demokrasi ya da ılımlı İslam gibi formüller hegemonik çıkmazdan kurtulmak adına yapılan hamleleri anlattı. Nihayetinde ideolojik referansını İslam'dan alan burjuvazi, kültürel hegemonyaya sığıyarak hegemonik konuma çıkmak doğrultusunda, 'kendi suretinde bir dünya yaratmaya' girişti (Balkan ve Öncü, 2014). İslamcı siyasetin gelenekçi kanadı ılımlı İslam üzerinden neoliberalizm, Batı ve laiklikle ısındırıldı. MÜSİAD'cı, dizginsiz bir piyasa rotasında İslamcı iş çevrelerinin hegemonya çabası da AKP vasıtasıyla işledi (Tuğal, 2011: 16–20).

Neoliberal dönüşümle, emeğin toplumsal mücadeleler içinde silikleşmesi karşısında sermayenin stratejik seçiciliğe kayıtsızca hakim olması, 'devlet-toplum', 'merkez-çevre' tarzında sınıf düzlemini yadsıyan temaları sorunsallaştıran ideolojik mücadeleleri tabir etti. Yeni ekonomik düzenin toplumu parçalayıcı yapısı kimlik konusunu da kaşıyarak siyasal krizler doğurdu. Rejim meselesindeki hararet de iktidar blokunu bir hegemonya projesi altında toplumu bütünlendirmekten alıkoydu (Öngen, 2004: 76–77). Doğrudan maddi hayatın üretimi sürecinden çıkmamış gibi duran etnik, dini ya da diğer siyasal sorunlar, toplumsal güç dengeleri ve toplumsal iktidar kompozisyonu bağlamında somutlaştığı üzere (bkz. Öngen, 2004: 78), bu esas dairesinde Türkiye'de ilk bakışta doğrudan üretim ilişkileri kaynaklı görülmeyen meseleler bir rejim sorununa dönüştü.

Türkiye'deki ideolojik mücadelelerin asli bir fonksiyonu da bağımlı sınıfların, sınıf temelinde ilişki geliştirmelerine bariyer olan 'yalıtım etkisi'nde (bkz. Poulantzas, 2014) saydamlaştı. Egemen olmayan sınıfları nötrleştirerek 'sınıf-dışı' bir konuma taşıyabilen bu etki aslında Cumhuriyet tarihini koşullandıran 19. yüzyıl bakiyesinden de beslendi. 19. yüzyıldan itibaren körüklenen etnik ve dini kavgalar, egemen sınıflara eklenilen toplumsal güçleri sınıf-dışı bir derekeye çekerek etnik-dini ideolojik bileşenleri yalıtım etkisinin vektörüne dönüştürdü. Doğrudan üretim ilişkileri kaynaklı gözükmeyen ancak tözsel olarak sınıfsal güç ilişkileriyle irtibatlı sorunlar, bu anlamda rejim ölçeğinde farklı 'davalar' 'biçimi'nde tezahür edebildi. Cumhuriyet yüzyılında bu görüntüler, 'devlet-toplum', 'merkez-çevre', 'Doğu-Batı', 'laik-dinci' şeklinde, rejim meselesi çerçevesinde 'töz' ve 'biçim' arasında illüzyona yol açabilen düzlemler olarak ortaya çıktı. Bu süreçteki hegemonya mücadeleleri ise toplumsal güçlerin

ideolojik formasyonuna katkı sunarken din ve milletin toplumsal ilişkilerde tampon işlevi görmesi, dincilik ve bir çeşit milliyetçiliği denetim ve hegemonya ideolojilerinin sesi haline getirdi (Günlü, 2008: 158).

Özellikle neoliberalizm sürecinde rejimdeki mücadele zemininin ideolojik bir salvoyla tamamen sınıf dışına kaydırıldığı görüldü. Liberalizm ve sivil toplumculuk dönemi yakalayan ideolojik yönelim olurken, Boratav'ın (2013) vurguladığı gibi, Atatürkçülük kokteylli bir Türk-İslam sentezi tarzındaki resmi ideolojiyle kendini tanıtan bu yönelim, egemen sınıfların ideolojik taarruzunu başarıya taşıyarak emeğin sınıfsal optiğini kırdı. Toplumsal ayrışmaların istismarına son derece duyarlı olan kentsel emeğin heterojen karakteri de bir zaaf doğurarak bu ideolojik dönüşümü destekledi (Boratav, 2013: 157–158). Bu itibarla emek-sermaye ya da sermaye-sermaye gerilimleri farklı kutupsallıklarla biçimlenmeye sürüklenebildi.

Sonuç Yerine

Siyasal hayat içinde veya 'akademia'da rejim üzerindeki belirlemeler rejim sorunsallarının materyalini oluşturmaktadır. Bununla birlikte, rejim tartışmalarından yola çıkan bir rejim analizi teorik bir ihtiyaç olmasına karşın, literatürdeki analizler Türkiye'de rejim meselesinin somut görünümünü bütünsel olarak açıklamak noktasında sorunlar yaşamaktadır. Bu anlamda akademik çalışmalarda üzerinde sıklıkla durulan devletin kurumsal mimarisi düzlemi, bu çerçeveyi fersah fersah aşan siyasal hayat içindeki tartışmalar karşısında kamuoyunu konunun anlaşılmasından yoksun bırakmaktadır. 'Akademia'da rejim daha kapsamlı bir şekilde sorunsallaştırılabilse de somut tartışmaları çeşitli yönleriyle açıklayacak tarzda sistematik ve doyurucu bir analiz tam anlamıyla gözlenememektedir.

Rejim sorunsallaştırmalarının bir handikapı da kaynağını Türkiye'nin ekonomik ve sosyal tarihine ilişkin tarihyografik örüntülere ait 'patika bağımlılıkları'nda veya teorisist yaklaşımlarda bulmaktadır. Rejim analizlerini çarpıklaştırmamak ise öncelikle klasik Osmanlı düzeninden 19. yüzyıla, 19. yüzyıldan da Cumhuriyet'e uzanan kopma ve sıçrama noktalarını ıskalamamayı gerektirmektedir. Daha da önemlisi siyasal hayatta rejim ölçeğinde devlet-toplum, laik-dinci, Doğu-Batı şeklinde kendini duyuran çatışmaların 'görüntüsü'nün 'gerçeklik'le ilişkisi 'doğrudan tekabül' şeklinde düşünüldüğü takdirde, sorunsalın güdük bir hal alması temel kazanarak yoksullaştırıcı yalın kat bir analiz tasarlanabilmektedir. Pek çok açıdan rejim meselesi 'akademia'ya aslında böyle bir şaşırtmaca yapmaktadır.

Makale, bu itibarla bir şeyin kendisi (töz) ile görüntüsünü (biçim) ayırmaktadır. Konu bağlamındaki görüntülerin, görünmeyen bir yüzü bulunduğunun ve bunların görüldüğü kadarıyla gerçeğin tümünden ta kendisi olmadığına altını çizmektedir. Yüzeydeki görüntülerin, kendi tözünü oluşturan ilişkilerle 'rabitalı' olarak dolayım halkalarıyla -ekonomik, siyasal ve ideolojik düzlemlerin kendi kategorilerindeki üretim/bölüşüm, mübadele ve yeniden bölüşüm süreçlerinden; temsil, örgütlenme, düzenleme, devlet projesi ve hegemonya gibi süreçlere uzanan mücadelelerle- açığa çıktığını vurgulamaktadır. Türkiye'deki rejim meselesinin tözünü sınıfsal ilişki ve çelişkiler şeklinde belirleyip rejim düzeyinde görünen çelişkileri embriyo halinde içeren sorunsalın başlıca nesnesini de bu minvalde belirginleştirmektedir. Bununla birlikte, rejim sorunsalında sivrilen 'devlet-toplum', 'Doğu-Batı', 'ilerici-gerici', 'laik-dinci' gibi düalitelerin sergilediği 'görüntüler' ise Marksist iktisattan aşına olunan 'dönüşüm' meselelerinden bir tür hatırlatma yapmaktadır. Öyle ki sınıfsal/toplumsal ilişkiler (töz), bu bağlamda ekonomik, siyasal, ideolojik düzlem ve mücadelelerde farklı biçimlere bürünerek kendini göstermektedir. Dolayısıyla 'töz'ün çeşitli 'biçimler'e dönüşerek teklif ettiği yanılısamanın, rejim analizlerini beylik kutupsallıklarda ifadesini bulan 'fetişistik' düzlemlere davet etmesi, bu anlamda görüntüyle yetinmemeyi, ampirisist ve 'vülger' yaklaşımlara karşı şüpheli olmayı gerektirmektedir.

Diğer taraftan rejim tartışmaları rejim analizlerini temellendiriyorsa, muhkem bir rejim analizi de rejimin maddi alemdeki sorunsallaşma sistematiğini açıklığa kavuşturmalıdır. *Politeia* düzlemini stratejik seçicilik enstrümanı üzerinden operasyonel hale getirerek rejimin fizyolojisini açıklama çabasına koyulmak, böyle bir gereksinime karşılık verebilir. Bu anlamda rejimin sorunsallaşma sistematiği stratejik seçicilik süreciyle açıklanabilir. Bu süreçte, toplumsal ilişkilerdeki dinamikler, rejimin stratejik seçiciliğini işleterek toplumdaki yeni dengeleri stratejik seçicilik mihengine vurdurur. Toplumdaki ilişki ve dengeler bu şekilde rejimin mevcut stratejik seçiciliğiyle zaman zaman çelişir. Toplumsal dinamikler karşısında rejimin ekonomik, siyasal ve ideolojik veçhelerinin uyumsuzluk yaşaması ise rejimin yeniden üretimi noktasında stratejik seçiciliğin yetersizliğine neden olur. Bu itibarla özellikle değişim/geçiş ve kriz dönemlerinde, ilişkileri rejim için içerileyen veya dışlayan stratejik seçicilik mekanizmasının işlenmesi, Türkiye'de rejim içindeki tartışmaları rejim üzerinde tartışmalara dönüştürür. Tarihsel bağlamı içinde toplumsal formasyonun çeşitli veçhelerine dair kimi sorun ve kavgalar, çoklu ve etkileşimli bir kriz halini alarak kendini 'rejim sorunu' olarak üretir. Bu aynı zamanda stratejik seçiciliğin istikrarını kaybettiğini de bulgular.

Kriz, “eskinin ölmesi ve yeninin doğamaması gerçeği” ve “bu ‘*interregnum*’ evresinde muazzam çeşitte maraz semptomları sökün ediyorsa” (Gramsci, 1992: 276), Türkiye’de rejim tartışmaları etrafında öbekleşen düaliteler çerçevesinde ortaya saçılanlar, çoklu bir krizin semptomlarına işaret ederek rejimin stratejik seçiciliğinde de yankılanan krizini gösterir. Türkiye’de rejim meselesi bağlamındaki tartışmalar da aslında bu kriz dönemindeki esas sorunların semptomlarını imler. Bu itibarla Türkiye’deki rejim meselesini aydınlığa kavuşturabilmek için son etapta, rejimin stratejik seçiciliğinde yankılanan krizlerinin tarihsel muhakemesinin ilamı ortaya konmalıdır.

Bu anlamda, Osmanlı’nın çöküş evresindeki devlet krizinde, saray ve İstanbul burjuvazi koalisyonu Anadolu’daki Türk-Müslüman çevrelerin çıkarlarının temsil edilmesini imkansız kılmış ve Cumhuriyet bu süreçte kurulmuştur. Kurulmuşta rejimi inşa eden kurucu toplumsal ilişkiler ve özellikle ticaret burjuvazisinin iktidar blokunda giderek sivrilmesi, rejimi bu doğrultuda bir stratejik seçicilikle donatarak ekonomi, siyaset ve ideoloji düzlemlerinde belirleyici olmuştur. 1929 Krizi ve sonrasındaki depresyon, burjuvazi ve büyük toprak unsurları arasındaki balayını keserek toplumsal dengeleri sarsmış ve yeni bir rejim tartışması dalgasına yol açmıştır. Serbest Fırka’nın kuruluşu ve feshi, keza *Kadro*’nun lağvı, rejim meselesinden akisler sunmuş, kriz yıllarında yeniden şekillenen toplumsal güç ilişkileri rejimin stratejik seçiciliğini revize etmiştir. *Kadrocu* etatizm görüşlerinin rejimin stratejik seçiciliğinden geçemeyerek etatizmin radikalleşmemesi de bu mekanizmanın mahsulü olarak belirmiştir.

Savaş yıllarındaki ekonomik ve siyasal krizden çıkan yeni güç kompozisyonu, iktidar blokunda bir kayma yaratmıştır. ‘Hacığa’ tipi türedi aktörleriyle ticaret sermayesi ve büyük toprak unsurlarının güçlenişi stratejik seçiciliği de koşullamış ve rejimi tadilattan geçirmiştir. Komünizm karşıtlığı bu süreçte rejim sorunu kodu olarak stratejik seçiciliğe işlenmiştir. 1950’lerdeki kriz de rejime devindirici güç uygulamış, toplumsal güç kompozisyonundaki dinamizm, stratejik seçicilikte karşılığını bulamayınca 27 Mayıs’a çıkmış ve büyük burjuva stratejik seçiciliğin gözdesi haline gelerek rejimi biçimlendirmiştir. 1960’ların sonundaki kriz yıllarında ise toplumsal güç ilişkileri yeni bir rejim tartışması dalgasına sebep olmuş, emekçilerin yanı sıra küçük burjuvanın radikal veya geleneksel kanatları rejimi dönüştürmek istemiştir. Büyük burjuva ile zoraki müttefiki büyük toprak unsurları rejimin statükosunu, hatta daha da fazlasını talep etmiş, bu süreç devlet projeleri mücadelelerinde de billurlaşmıştır. Toplumsal dinamiklerin eskittiği stratejik seçicilikte kararlı bir denge 12 Mart’la da yakalanamamış, stratejik seçicilik yarı-askeri dönem sonrasında toplumsal güçlerin temsili açısından gelgitler yaşamıştır.

1970'lerin yavuz çelişkilerinin 70'lerin sonunda ortaya çıkardığı kriz ise sorunsallaşan rejimi büyük bir dönüşüme hazırlamıştır. Yeni bir tarihsel blok kurma doğrultusunda, *Pax Romana* tarzı bir sükûnet getiren 12 Eylül süreci sermayeci bir geri vuruşla, toplumsal ilişkilerle çelişen rejimin stratejik seçiciliğini çelikleştirmiş, sermaye, stratejik seçiciliğin yegane referansı olmuştur. 1980'lerden itibaren toplumsal savaşımında finans kapital iktidar blokunun kurmay başkanlığını üstlenerek rejime hükümünü geçirmiştir. Bu süreçte toplumsal güç dengeleri içinde yükselen ve finans kapitalleşen İslami sermaye yoğun bir rejim tartışması sürecini tetiklemiştir. İslami sermayeci devlet projeleri dış telkinlerle revize edilen resmi devlet projesiyle bu evrede ciddi bir rekabete başlamıştır. Ülke içindeki toplumsal güç ilişkilerine uluslararası finans kapitalin müdahil olması, rejimin stratejik seçiciliğini bu güçlere uygun hale getirirken, İslami sermaye de stratejik seçicilikte kendine alan açmak istemiştir. Bu koşullarda rejimin ekonomik, siyasal, ideolojik cephelerindeki mücadeleler ise kendini çok boyutlu ve etkileşimli bir rejim krizi olarak göstermiştir. Düşman kardeşler rolünü oynayan İslamcı burjuvazi ile Batıcı burjuvazi arasındaki güç savaşımı, 28 Şubat süreci ve sonrasında siyasal hayatın somut rejim tartışmalarının perspektifini çizmiştir. Tartışmalar ön planda laikliği sorunsallaştırır görünürken, geri planda emekçilere karşı aynı safta yer almakla beraber, esasen eski kuşak büyük burjuva ile finans kapitalleşen sonraki kuşak (İslamcı) büyük burjuva arasındaki mücadelelerin hikayesini anlatmıştır.

Kısacası, sorunsalın tözü merkezinde kökenlenen çelişkiler, rejim meselesi çerçevesinde Doğu-Batı, merkez-çevre, laik-dinci gibi karşıtlık görüntüleri oluşturmaktadır. Tersinden söylenirse, rejim meselesi mertebesine varan düaliteler görüntüsü, tözündeki sınıfsal çelişkilerle 'rabitalanmaktadır'. Ancak Türkiye'de rejimin hükümet sistemi bağlamında veya kısır karşıtlıkların görüntüsüyle sorunsallaştırılmasının pratik bir anlamı da olduğu açıktır. Rejim sorunsalının sınıf düzlemine duyarsız kimlik veya sivil toplum motiflerine indirgenip sınıfsal ilişkilerin mistifiye edilmesi, iktidar bloku açısından rejimin stratejik seçiciliğinin yeniden üretilmesinde işlevseldir. Son değerlendirmede, Türkiye'nin rejim meselesinin toplumsal güç ilişkilerinden soyutlanarak irdelenmesi, rejim tartışmalarında beliren muhtelif yüzey görünümünün mahiyetini gizleyebilmektedir. Rejim meselesinin fetişistik antagonizmalar içeren düzlemlere havale edilmesi ise rejim sorunlarının teşhisini, çözümünü ve rejime yönelik muhkem bir analiz geliştirmeyi güçleştirebilmektedir.

Sonnotlar

¹ Bu makale 2022 yılında Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalında Prof. Dr. Ramazan Günlü danışmanlığında tamamlanan

“Devletin Değişimi Ekseninde Türkiye’nin Siyasal Rejim Sorunsalı” isimli doktora tezinden üretilmiştir.

² Esasen 1970’ler, 12 Mart sürecinden veya Milli Nizam Partisi ile Türkiye İşçi Partisi’nin kapatılma davalarından (bkz. Resmi Gazete, 1972a, 1972b) ya da tırmanan toplumsal gerilimlerden de izlenebileceği gibi rejim meselesini akut halde tutan çeşitli gündemlere sahiptir.

³ Rejim konusu 1950’lerde de gündemdeki yerini korur. Bunun en bariz kanıtı 21 Mayıs 1955 tarihli meşhur Meclis birleşiminin bir rejim dalaşına dönüşmesinde bulunabilir (bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, 1955: 613–22).

⁴ Diğer bir taraftan rejim meselesinin Türkiye’nin kuruluşuyla ortaya çıkmayıp esasen Osmanlı bakiyesi olduğunu da söylemek mümkündür. II. Meşrutiyet’ten itibaren ‘rejim sorunu’ çatısı altında tartışmalar yapılmakta (Tunaya, 2016b), bu meyanda liberal ve muhafazakâr gruplar kampaşmasının rejim tartışmaları ekseninde başladığı izlenmektedir (Tunaya, 2016c: 56).

⁵ Akademi içinde yer almasa da *Kadroculuğu* esnasında Burhan Asaf’ın (Belge), rejimin sorunsallaştırılma tarzına dönük dikkat çeken bir saptama yaptığı görülmektedir. Asaf, rejim sorunsalının ‘haddi zatinde’, ‘kendi manası içinde’ ve bağımsız bir şekilde anayasa hukuku ve ‘mantık cambazlıkları’yla analiz edilemeyeceğini kaydederek (Asaf, 1932: 27, 32) rejimlerin tarihsel maddeci bir okuma ile ‘*infrastructural*’ (altyapısal) bir tarzda incelenmesi gerektiğini savunmaktadır (Asaf, 1932: 28–32).

⁶ Akademik solda rejimi ‘içerik’ yönünden irdelediğini savunmakla birlikte, rejim sorununun tözünü, ‘kamusal olanı inşa eden’ ‘kurucu felsefe’de, ‘üst ilke’de saptayarak yüzey biçimlerinden tam anlamıyla sıyrılamayan analizlere (bkz. Yaşlı, 2017) de rastlanmaktadır.

⁷ ATÜT’çü görüşlerden mülhem ‘yöneten sınıf bürokrasi’ argümanı odaklı toplumsal tarih çalışmaları da (bkz. Keyder, 2013) Boratav’ın (1990) altını çizdiği üzere, bürokrasi/devleti temel sorun faktörü sayıp, Cumhuriyet’le-Osmanlı arasında bir süreklilik anlatısı güderek kimi sorunlara sebebiyet verir (1990: 63–66). Artıyı dolaysız olarak köylüden çeken bir ‘devlet sınıfı’ ile ‘köylü’ çelişmesini içinde barındıran ATÜT’çü argümanlar, 1925 yılında aşarın kaldırılıp, artının köylüden çekilmesinin piyasalaşarak ‘devlet sınıfı-köylü’ ikiliğinin çözülmesiyle boşa düştüğü nispette (1990: 63–65), bürokrasinin bir ‘sınıf’ olarak ele alınması yanlışlanır. Bu tutum yöneticilerle yöneten/egemen sınıf kategorileri arasında bulanıklığa yol açar (Boratav, 1990: 65–72). Zira aşarın kaldırılması momenti ‘siyasal biçim’in eklemlendiği üretim ilişkilerinde bir geçişe işaret eder.

⁸ Aristoteles’te *politeia* teriminin, en yüksek soyutlamada rejim kavramının kendisi olarak kullanılması yanında monarşi, aristokrasi, ‘anayasal yönetim’ (*politeia*) gibi bir rejim/*politeia* biçimi şeklinde de kullanıldığını hatırlatmakta isabet vardır (krş. Aristotle, 1959: 186-187, 200-201, 204–207).

⁹ Sermayenin büyüyebilmesi için kredinin kritik bir konumda bulunması, kredileri çatışmanın temel odaklarından birine dönüştürmektedir. Kredilerden daha ziyade büyük burjuvanın yararlanması küçük burjuva ile büyük burjuvanın ilişkisini gerilimli hale getirmektedir (Bulutay, 1974: 153).

¹⁰ Türkiye’de burjuvazi içi kutuplaşmanın sadece ‘üstyapısal’ belirleyeni bulunmadığı, bunun en temelde sermaye sınıfı içinde yaşanan değişimlerin bir ürünü olduğu saptamasından hareketle, ampirik veriler eşliğinde laik/Batıcı finans kapital blokuyla, 1980’lerle beraber finans kapitalleşmeye başlayan sonraki kuşak (İslamcı) büyük burjuva arasındaki çatışmayı inceleyen çalışma için bkz. Tanyılmaz (2014).

¹¹ Kuruluş Dönemi’nde cumhuriyet nosyonuna dair belirsizlikler açısından bkz. Tunaya (2016a: 148).

¹² Bu müdahalenin ekonomi politik yorumuna dair bkz. Boratav (2013: 53–54).

¹³ Bu süreçte başkent Ankara olarak kabul edilmesi bile Aydemir’in isabetle belirttiği gibi, kadirbilirlikten ileri giden bir mana taşıyarak (1992: 140) Anadolu’daki kimi çıkarların da öncelik alacağına delalettir.

¹⁴ Köy Enstitüleri hamlesini irdelerken bu müdahaleye yönelik tepkileri görmek gerekir. Büyük toprak sahipleri bu müdahaleye kayıtsız kalmamış, ulusal ölçekte bir toprak reformu tartışıldığı sıralarda bu müdahale şimşekleri üstüne çekmiştir (Tezel, 1982: 434).

¹⁵ Gevgilili’nin (1989) de altını çizdiği üzere, emlak rantı merkezinde konumlanan rantiyelerin tasfiyesi, büyük sanayi burjuvazisine yaramaktadır. Bir müdahale olarak Finansman Kanunu, arsa spekülasyonları üzerinden yaratılan rantlarla konut inşa edilmesini cezalandırmaktadır. Üretim alanına akacak sermayenin başka mecralara gitmesinin bu müdahale ile önüne geçilmek istenmekte, kaynakların büyük sanayi ve ticaret sermayesine kanalize olması hedeflenmektedir (Gevgilili, 1989: 95).

¹⁶ Bu gerçek Antik Yunan’dan, toplumsal ayrışma ve katmanlaşmanın *politeia* sorunsalı bağlamında ideolojik ve siyasal mücadelelere dönüşmesinden beri bilinmektedir. Bu durum, eşitlik veya eşitsizliğin savunulmasında ideolojik mücadele aparatları olarak kullanılabilen Protagoras mitosundan (bkz. Plato, 1952: 129–135) ya da Kral Theseus’un hikâyesinden (bkz. Plutarch, 1960: 30–31) veya Platon’un (1937, 1942) *Politeia*’sından da çıkarsanabilir.

Kaynakça

Ahmad F (2014). *Modern Türkiye’nin Oluşumu*. Çev. Y Alogan, İstanbul: Kaynak.

Akça İ (2018). 1980 Sonrası Türkiye’de Hegemonya Projeleri ve Otoritarizmin Değişen Biçimleri. İçinde: İ Akça, A Bekmen ve B A Özden (der), *Yeni Türkiye’ye Varan Yol Neoliberal Hegemonyanın İnşası*, Çev. K Deniz, İstanbul: İletişim, 27–67.

Aleskerov A (2007). Eski Sosyalist Ülkelerde Siyasi Rejim Değişmeleri. (Basılmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi.

Altan M (1992). 'İkinci Cumhuriyet' Nedir? Ne Değildir?. *Türkiye Günlüğü*, 20, 10–14.

Anadolu Ajansı (15/12/2020). Ülkemizde bir rejim sorunu söz konusu değil. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/cumhurbaskani-yardimcisi-oktay-ulkemizde-bir-rejim-sorunu-soz-konusu-degil/2077908>. Son erişim tarihi, 11 Nisan 2021.

Aristoteles (2005). *Atinalıların Devleti*. Çev. F Akderin, İstanbul: Alfa.

Aristotle (1959). *Politics*. Çev. H Rackham, London: Harvard University.

Arın T (1986). Kapitalist Düzenleme, Birikim Rejimi ve Kriz (II) Azgelişmiş Kapitalizm ve Türkiye. *11. Tez*, 3, 86–125.

Asaf B (1932). Rejimler, Nasıl Niçin Değişiyor. *Kadro*, 12, 27–32.

Atay F R (1965). 'İdare' ve Rejim. İçinde: *İnanç*, İstanbul: Tifdruk, 154–155.

Avcioğlu D (1969a). Anglosaksonlar Açısından Türkiye'de Parlamentoculuk. *Devrim*, 1(5), 1;7.

Avcioğlu D (1969b). Takke Düştü, *Devrim*, 1(1), 5.

Ayan Musil P (2022). *The Transformation of Kurdish and Islamist Parties in Turkey Consequences for Regime Change*. Cham: Springer.

Aydemir Ş S (1992). *Tek Adam Mustafa Kemal Üçüncü Cilt 1922-1938*. İstanbul: Remzi.

Aydemir Ş S (2011). *İkinci Adam Üçüncü Cilt (1950-1964)*. İstanbul: Remzi.

Balkan E ve Öncü A (2014). İslami Orta Sınıfın Yeniden Üretimi. İçinde: N Balkan, E Balkan ve A Öncü (der), *Neoliberalizm, İslamcı Sermayenin Yükselişi ve AKP*, İstanbul: Yordam, 251–290.

Batum S (2000). 1990'larda Dünyada ve Türkiye'de Siyasal Rejim Tartışmaları. İçinde: *Siyasal Rejim Tartışmaları*, İstanbul: TESEV, 53–81.

Berkes N (1973). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. Ankara: Bilgi.

Bianchi R (1984). *Interest Groups and Political Development in Turkey*. New Jersey: Princeton University.

Bilgin H D (2022). 'Rekabetçi otoriterlik' safsata mı?. <https://t24.com.tr/yazarlar/hasret-dikici-bilgin/rekabetci-otoriterlik-safsata-mi,35555>. Son erişim tarihi, 16 Ekim 2022.

Boratav K (1990). Türkiye'de Devlet, Sınıflar ve Bürokrasi: Çağlar Keyder'in Kitabının Düşündürdükleri. *Marksizm ve Gelecek*, 3, 61–73.

Tokmak M (2023). Türkiye'de Rejim Tartışmaları ve Rejim Analizi Sorunsalı. *Mülkiye Dergisi*, 47 (5), 1-42.

35

- Boratav K (2006). *Türkiye’de Devletçilik*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Boratav K (2013). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Bulutay T (1970). Türk Toplumsal Hayatında İktisadi ve Siyasi Gelişmeler. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 25(3), 79–120.
- Bulutay T (1974). Türkiye’nin 1923-1972 Dönemindeki İktisadi Büyümesi Üzerine Düşünceler. *Maliye Enstitüsü Konferansları*, 23, 143–208.
- Büyük Doğu (04/1947). İnaniyoruz. 2.
- Büyük Doğu (06/1951). Büyük Doğu Partisinin Ana Nizamname Projesi.
- CHP (1948). *C.H.P. Yedinci Kurultay Tutanağı*. Ankara: yay.y.
- CHP (2017). 17 Ocak 2017 tarihli TBMM Grup Konuşması. <https://chp.org.tr/haberler/17-ocak-2017-tarihli-tbmm-grup-konusmasi>. Son erişim tarihi, 23 Ağustos 2023.
- Çelik N B (2000). The Constitution and Dissolution of the Kemalist Imaginary. İçinde: D. Howarth, A. Norval ve Y. Stavrakakis (der), *Discourse Theory and Political Analysis Identities, Hegemonies and Social Change*, Glasgow: Manchester University, 193–204.
- Çelik N B (2009). Analysing Kemalism Through Discourse Theory. İçinde: N. Carpentier, vd. (der), *Communicative Approaches to Politics and Ethics in Europe*, y.y.: Tartu University, 219–230.
- Demirel S (1969). *Seçim Konuşmaları*. Ankara: Adalet Partisi Genel Merkez Neşriyatı.
- Demirel S (1977). *Anayasa ve Devlet İdaresi*. İstanbul: Yeni Asya.
- Devrim (18/11/1969). Rejim Tartışmalarını Başlatıyoruz.1.
- Dinler D (2003). Türkiye’de Güçlü Devlet Geleneği Tezinin Eleştirisi, *Praksis*, 9, 17–54.
- Dodd C H (2016). Türkiye Cumhuriyeti. İçinde: M Heper ve S Sayarı (der), *Dünden Bugüne Türkiye Tarih, Politika, Toplum ve Kültür*, Çev. K Tanrıyar, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 71–85.
- DW (2020). Türkiye’de Hilafet Tartışması. <https://www.dw.com/tr/turkiyede-hilafet-tartismasi/a-54329354>. Son erişim tarihi, 21.04.2021.
- Erbakan N (t.y.). *Adil Ekonomik Düzen*. y.y: Refah Partisi.
- Ercan F (2004). Sermaye Birikiminin Çelişkili Sürekliliği Türkiye’nin Küresel Kapitalizmle Bütünleşme Sürecine Eleştirel Bir Bakış. İçinde: N Balkan ve S Savran (der), *Neoliberalizmin Tahribatı Türkiye’de Ekonomi, Toplum ve Cinsiyet*, İstanbul: Metis. 9–43.

Erdoğan M (2000). Türkiye'nin Sistem Arayışı. İçinde: *Siyasal Rejim Tartışmaları*, İstanbul: TESEV, 83–96.

Eroğul C (1981). Siyasal Düzenlerin Sınıflandırılmasına İlişkin Birkaç Tarihsel Örnek ve Tartışma. İçinde: *Prof. Dr. Ahmet Şükrü Esmer'e Armağan*, Ankara: Ankara Üniversitesi, 81–125.

Eroğul C (2009). *Anatüzeve Giriş ("Anayasa Hukuku"na Giriş)*. Ankara: İmaj.

Esen B ve S Gumuscu (2016). Rising Competitive Authoritarianism in Turkey. *Third World Quarterly*, 37(9), 1581–1606.

Gevgilili A (1989). *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve Sosyal Sınıflar*. İstanbul: Bağlam.

Gramsci A (1992). *Selections From the Prison Notebooks*. Q Hoare ve G N Smith (der), Çev. Q Hoare ve G. N. Smith, New York: International.

Gülalp H (1993). *Kapitalizm Sınıflar ve Devlet*. Çev. O Akinhay ve A Yılmaz, İstanbul: Belge.

Güler B A (2005). *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi Yapısal Uyarılama Politikaları 1980-1995*. Ankara: İmge Kitabevi.

Gümüşçü Ş (2021). AKP'nin Siyasal İktisadı ve Patrimonyal Rejimin Yükselişi. *Toplum ve Bilim*, 158, 53–67.

Günlü R (2008). Devlet ve Yurttaşları: Türkiye'de Siyasal Mücadele ve Demokrasi. İçinde: R Günlü (der), *Devlet ve Sermayenin Yeni Biçimleri*, Ankara: Dipnot, 121–165.

Gürkan C (1986). *12 Mart'a Beş Kala*. İstanbul: Tekin.

Heper M (1992). 'İkinci Cumhuriyet' Tartışmaları Üzerine, *Türkiye Günlüğü*, 20, 31–35.

İhlas Haber Ajansı (08/02/2017). Türkiye'nin rejim sorunu yok. <https://www.ihha.com.tr/ankara-haberleri/erdogan-turkiyenin-rejim-sorunu-yok-1617277/>. Son erişim tarihi, 11 Nisan 2021.

İncioğlu N (2000). Siyasal Rejimler: Başkanlık, Yarı-Başkanlık ve Seçilmiş Başbakanlık Seçenekleri Türkiye'ye Neler Sunabilir?. İçinde: *Siyasal Rejim Tartışmaları*, İstanbul: TESEV, 17–51.

Jessop B (1990). *State Theory: Putting the Capitalist State in its Place*. Oxford: Polity.

Jessop B (2007). *The Future of the Capitalist State*. Cambridge: Polity.

Jessop B (2016). *The State Past Present Future*. Cambridge: Polity.

Kalaycıoğlu E (2016). Türkiye’de Politik Rejimin Evrimi ve Yasama Sistemi. İçinde: E Kalaycıoğlu ve A Y Sarıbay (der), *Türk Siyasal Hayatı Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, İstanbul: Sentez, 369-387.

Karahanoğulları Y (2009). *Marx’ın Değeri Ölçülebilir mi? 1988-2006 Türkiyesi İçin Ampirik Bir İnceleme*. İstanbul: Yordam.

Kasaba R (1988). *The Ottoman Empire and the World Economy The Nineteenth Century*. New York: State University of New York.

Kazgan G (2006). *Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Kepenek Y ve Yentürk N (2001). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Remzi.

Keyder Ç (2013). *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*. İstanbul: İletişim.

Kısakürek N F (2012). *İdeolocya Örgüsü*. İstanbul: Büyük Doğu.

Küçük Y (1985). *Planlama, Kalkınma ve Türkiye*. İstanbul: Tekin.

Küçük Y (2006). *Türkiye Üzerine Tezler*. İstanbul: Salyangoz.

Küçük Y (2017). *Devlet ve Hürriyet*. İstanbul: Doğu.

Margulies R ve Yıldızoğlu E (2003). Tarımsal Değişim 1923-70. İçinde: I C Schick ve E A Tonak (der), *Geçiş Sürecinde Türkiye, Çev.* N Kalaycıoğlu, İstanbul: Belge, 285–309.

Marx K (2009). *Kapital Kapitalist Üretim Eleştirel Bir Tahlili Üçüncü Cilt*. Çev. A Bilgi, Ankara: Sol.

Marx K (2011). *Kapital Ekonomi Politiiğin Eleştirisi 1. Cilt*. Çev. M Selik ve N Satlığan, İstanbul: Yordam.

Nedim V (1933). Devletçilik Karşısında Zümre Menfaati ve Münevver Mukavemeti, *Kadro*, 21, 15–20.

NTV Haber (2017). Kılıçdaroğlu: Yol ayırımındayız, rejim değiştiriliyor. <https://www.ntv.com.tr/turkiye/kilicdaroglu-yol-ayrimindayiz-rejim-degistiriliyor,LfPeEZS0xECiOUaoTz7qjA>. Son erişim tarihi, 23 Ağustos 2023.

Oğuz Ş (2016). Yeni Türkiye’nin Siyasal Rejimi. İçinde: T Tören ve M Kutun (der) *Yeni Türkiye’de Kapitalizm, Devlet ve Sınıflar*, İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı, 81–127.

Öngen T (2004). Türkiye’de Siyasal Kriz ve Krize Müdahale Stratejileri ‘Düşük Yoğunluklu Çatışma’dan ‘Düşük Yoğunluklu Uzlaşma’ Rejimine. İçinde: N Balkan ve S Savran (der), *Sürekli Kriz Politikaları Türkiye’de Sınıf, İdeoloji ve Devlet*, İstanbul: Metis, 76–104.

Özbudun E (2011). *Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Pamuk Ş (2019). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi Büyüme, Kurumlar ve Bölüşüm*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.

Parla T (2022). 'Rekabetçi otoriterlik' safsatası. <https://t24.com.tr/yazarlar/taha-parla/rekabetci-otoriterlik-safsatasi,35534>. Son erişim tarihi, 16 Ekim 2022.

Plato (1937). *The Republic vol. 1*. Çev. P Shorey, London: Harvard University.

Plato (1942). *The Republic vol. 2*. Çev. P Shorey, London: Harvard University.

Plato (1952). Protagoras. İçinde: *Plato IV Laches Protagoras Meno Euthydemus*, Çev. W R M Lamb, London: Harvard University, 85–257.

Plutarch (1960). *The Rise and Fall of Athens Nine Greek Lives*. Çev. I Scott-Kilvert, London: Penguin.

Poulantzas N (2000). *State, Power, Socialism*. Çev. P Camiller, London and New York: Verso.

Poulantzas N (2014). *Kapitalist Devlette Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*. Çev. Ş Ünsaldı,. Ankara: Epos.

Praksis (2015). Siyasal Rejim Tartışmaları Forumu, 1(37), 47–90.

Resmi Gazete (14/1/1972a). Anayasa Mahkemesinin 1971/1 Sayılı Kararı.

Resmi Gazete (6/1/1972b). Anayasa Mahkemesinin 1971/3 Sayılı Kararı.

Resmi Gazete (12/9/1980). Milli Güvenlik Konseyi'nin Bir Numaralı Bildirisi.

Resmi Gazete (22/2/1998). Anayasa Mahkemesinin 1998/1 Sayılı Kararı.

Resmi Gazete (24/10/2008). Anayasa Mahkemesinin E: 2008/1 (Siyasî Parti Kapatma), K: 2008/2 Sayılı Kararı.

Savran S (2004). 20. Yüzyılın Politik Mirası. İçinde: N Balkan ve S Savran (der), *Sürekli Kriz Politikaları Türkiye'de Sınıf, İdeoloji ve Devlet*, İstanbul: Metis, 13–43.

Savran S (2016). *Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri Cilt 1: 1908-1980*. İstanbul: Yordam.

Schick I C ve Tonak E A (2003a). Sonuç. İçinde: I C Schick ve E A Tonak (der), *Geçiş Sürecinde Türkiye*, İstanbul: Belge, 386–400.

Schick I C ve Tonak E A (2003b). Uluslararası Boyut: Ticaret, Yardım ve Borçlanma. İçinde: I C Schick ve E A Tonak (der), *Geçiş Sürecinde Türkiye*, İstanbul: Belge, 354–385.

Schmitt C (2008). *Constitutional Theory*. Çev. J Seitzer, Durham ve London: Duke University.

Sencer M (1971). *Türkiye’de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri*. İstanbul: Geçiş.

Sever M ve Dizdar C (1993). *2. Cumhuriyet Tartışmaları*. Ankara: Başak.

Sezgin Ö (2005). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu*. Ankara: İmge Kitabevi.

Soysal M (1997). *100 Soruda Anayasanın Anlamı*. İstanbul: Gerçek.

Sözen Y (2020). Studying Autocratization in Turkey: Political Institutions, Populism, and Neoliberalism. *New Perspectives on Turkey*, 63, 209–235.

Strauss L (2000). *Politika Felsefesi Nedir?*. Çev. S Z Hünler, İstanbul: Paradigma.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi (21/05/1955). X. Devre Cilt 7 İçtima 1 Yetmiş dokuzuncu inikat.

Tahir K (1992). *Notlar/Batılama*. C Yazoğlu (der), İstanbul: Bağlam.

Tanilli S (2007). *Devlet ve Demokrasi-Anayasa Hukukuna Giriş*. İstanbul: Alkım.

Tanör B (1994). *İki Anayasa 1961 ve 1982*. İstanbul: Beta.

Tanör B (2017). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*. İstanbul: Yapı Kredi.

Tanör B (2018). *Anayasal Gelişme Tezleri*. İstanbul: Yapı Kredi.

Tanyılmaz K (2014). Türkiye Büyük Burjuvazisinde Derin Çatlak. İçinde: N Balkan, E Balkan ve A Öncü (der), *Neoliberalizm, İslamcı Sermayenin Yükselişi ve AKP*, İstanbul: Yordam, 143–179.

Tekeli İ ve İlkin S (1982). *Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu*. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

Tezel Y S (1982). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*. Ankara: Yurt.

Teziç E (1976). *100 Soruda Partiler (Partilerin Hukukî Rejimi ve Türkiye’de Partiler)*. İstanbul: Gerçek.

Timur T (2018). *Türk Devrimi ve Sonrası*. Ankara: İmge Kitabevi.

Toprak B (2003). Dinci Sağ. İçinde: I C Schick ve E A Tonak (der), *Geçiş Sürecinde Türkiye içinde* Çev. N Satlıgan, İstanbul: Belge, 237–254.

Toprak Z (2016). *Türkiye’de İşçi Sınıfı 1908-1946*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.

Tuğal C (2011). *Pasif Devrim İslami Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi*. Çev. F B Aydar, İstanbul: Koç Üniversitesi.

Tuğal C (2016). *Türk Modelinin Çöküşü Arap Ayaklanması İslami Liberalizmi Nasıl Yıktı?*. Çev. O Akinhay, İstanbul: Agora.

Tunaya T Z (2016a). 1924 Anayasası'nın İdeolojik Karakteri. İçinde: E Ş Erdinç (der), *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938) İkinci Kitap Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk (1918-1938)*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 117–150.

Tunaya T Z (2016b). İkinci Meşrutiyet'in Siyasal Hayatımızdaki Yeri. İçinde: E Ş Erdinç (der), *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938) Birinci Kitap Kanun-i Esasi ve Meşrutiyet Dönemi (1876-1938)*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 121-177.

Tunaya, T Z (2016c). Osmanlı Anayasacılık Hareketi ve Hükümet-i Meşruta. İçinde: E Ş Erdinç (der), *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938) Birinci Kitap Kanun-i Esasi ve Meşrutiyet Dönemi (1876-1938)*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 55-68.

Tünay M (1993). The Turkish New Right's Attempt at Hegemony. İçinde: A Eralp, M Tünay ve B Yeşilada (der), *The Political and Socioeconomic Transformation of Turkey*, Connecticut: Praeger, 11–30.

Türel O (2021). Brief Notes on Central Indicative Planning in Turkey, 1960-2011: Its Rise, Fall and Dissolution, *Industrial Policy*, 1(2), 63–68.

Türkiye Günlüğü (1992). Güz Mektubu, 20, 3–4.

Velidedeoğlu H V (t.y.). *12 Eylül Karşı-devrim*. İstanbul: Evrim.

White J B (2008). Islam and Politics in Contemporary Turkey. İçinde: R Kasaba (der), *The Cambridge History of Turkey Volume 4 Turkey in the Modern World*, Cambridge: Cambridge University, 357–380.

Wood E M (2013). *Yurttaşlardan Lordlara Eskiçağdan Ortaçağa Batı Siyasi Düşüncesinin Toplumsal Tarihi*. Çev. O Köymen, İstanbul: Yordam.

Yalman G L (2002). Tarihsel Bir Perspektiften Türkiye'de Devlet ve Burjuvazi: Rölativist Bir Paradigma mı Hegemonya Stratejisi mi? Hegemonya Projeleri Olarak Devletçilik, Kalkınmacılık ve Piyasa, *Praksis*, 5, 7–23.

Yalman G L (2004). Türkiye'de Devlet ve Bürokrasi: Alternatif Bir Okuma Denemesi. İçinde: N Balkan ve S Savran (der), *Sürekli Kriz Politikaları Türkiye'de Sınıf, İdeoloji ve Devlet*, Çev. S Coşar, İstanbul: Metis, 44–75.

Yaşlı F (2017). *AKP, Cemaat, Sünni-Ulus Yeni Türkiye Üzerine Tezler*. İstanbul: Yordam.

Yeldan E (2001). *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi Bölüşüm, Birikim ve Büyüme*. İstanbul: İletişim.

Yerasimos S (1976). *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye 3 I. Dünya Savaşından 1971'e*. Çev. B Kuzucu, İstanbul: Gözlem.

Tokmak M (2023). Türkiye'de Rejim Tartışmaları ve Rejim Analizi Sorunsalı. *Mülkiye Dergisi*, 47 (5), 1-42.

41

Yıldızoğlu E (2013). Rejim Tartışması Üzerine Notlar. http://ekenek.gen.tr/index.php?islem=paket/sayfaP/sayfa_detay.php&sayfa_id=274. Son erişim tarihi, 15 Eylül 2021.

Yücekök A (1983). *100 Soruda Türkiye’de Din ve Siyaset*. İstanbul: Gerçek.

Zürcher E J (2014). *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*. Çev. Y Saner, İstanbul: İletişim.